- Better agr. / horticulture
- Fodder/fuel alternatives
- Green manure to replace dung
- Rd - ~~[scribbled out]~~ km. / 1000 people
  v. good. All vill-linked
  up - tarred rd.

~~Mat~~
- Infant mortality much greater outside
- vill. not sending much out, little bamboo etc.
  ↓ serve needs of outsiders accessing reserve.

Nishikant Kale

673436

Kishore Rithe

0721-
672359 / Amravati
Nisarg Samrakshan
Samiti

J.R. Chavan, SDO
Dharni ~~under powers~~ as stated
gaz. no. 199 dtd. 15.2.94
under Sec. 19-22 of WLPA + Sec. 24-26

1. Acc. to WLPA Sec. 18, Maha Govt. on 15/2/94 notif. of Melghat Sanct, ~~Amrav. dist.~~ decl. MTR.

2. Melghat FD, Dharni } tal.
Chikaldhara }
1,150 qkm is incl. in Sanct. as notif. on 15/2/94 and ~~notif 1 2 3 4~~ stated in annex Rf. I - IV

3. Acc. to Sec. 19-26(a) I have been given the power to decide the ~~compensation~~ amount by the Maha govt.

4. Any person/citizen who has private rts. to land or any property in the area of the Sanct. should inform of its type in order determine compensation item by item? Such people should, from this date 21/12/96, within 2 months, should given ~~in~~ as shown in App. as & submitted in SDO office, Dharni during office hours.

No app. after period, will not be entertained.

In case no objections/claims in this period then we will assume that no claims exist & begin unilateral proceedings and declare that the M Govt land & other property incl. in MTR ~~is the~~ has all rts over all

In case of any add. info about the above it will be av. at my office at Dharni on working days.

Rts claim applic (specimen)

1.

types of land rts.	details of rts rel property	Descript. of CP rts.	period of rts	details amount recd/est.

2. I decl. that the prop in the above statement are ~~either~~ not entailed / or entailed in the following ways

3. I have attach. proof of : 1. rts v. property
2. time period of rts doc.

4. In the last 5 yrs I have recd. & income from the property as presented below:

AK 17.8 Rs 2/-

IN THE HIGH COURT OF JUDICATURE AT BOMBAY

NAGPUR BENCH

CIVIL APPELLATE JURISDICTION

WRIT PETITION NO. 1748 OF 1994

DISTRICT : AMRAVATI

Bombay Environmental Action Group & Another -- Petitioners

= *versus* =

State of Maharashtra & Others -- Respondents

NOTE ON THE PROPOSED DENOTIFICATION OF 500 SQUARE KILOMETRES OF THE MELGHAT TIGER SANCTUARY

Prepared by
Bombay Environmental Action Group
(Petitioner No. 1)

June 1995

Contents

Introduction & Background 1

Salient Features Of Denotification 2

Gist Of Respondents' Reply On Impacts 3

Statutory Consequences Of Denotification 8

Repercussions In The Field 11

Suggestions 18

Note On The Proposed Denotification Of 500 Kms^2 Of The Melghat Tiger Sanctuary

1 *Introduction & Background*

1.1 The following note is prepared pursuant to the observations and directions passed on Friday, June 16, 1995 by a Division Bench comprising His Lordship, the Hon'ble Mr. Justice Ghodeswar and His Lordship, the Hon'ble Mr. Justice Sirpurkar of the Nagpur Bench of the Hon'ble Bombay High Court in Writ Petition 1748 of 1994 (*Bombay Environmental Action Group & Another versus State of Maharashtra & Others*). The Learned Judges were *inter alia* pleased to direct the Petitioners to file a note detailing their apprehensions of the possible adverse environmental and ecological effects of the impugned denotification and which are not allayed by the Affidavits filed by or on behalf of the Respondents Nos. 1 to 3.

1.2 The petition sets out in detail the history, constitution and development of the Melghat Wildlife Sanctuary, the Gugamal National Park and the Melghat Tiger Reserve. These facts are largely undisputed.

1.3 The Petition also outlines the manner in which 500 km^2 of the Sanctuary have been sought to be denotified, i.e., to be removed from the precincts of the Sanctuary. These facts are also largely undisputed.

1.4 Thus, the facts are undisputed. The Respondents and the Petitioners are at issue on

1.4.1 the legality and constitutional validity of the denotification;

1.4.2 the effect of the denotification and

1.4.3 its impact on wildlife, ecology, environment and the human population.

2 *The Salient Features of the Denotification*

2.1 The area proposed to be denotified is 500 kms^2.

2.2 This is approximately one-third of the entire area of the Melghat Sanctuary.

2.3 It is the size of the *entire* Corbett National Park.

2.4 The area is prime forest land, mostly under teakwood.

2.5 The principal reason for denotification is to exploit the region by development, which cannot be done so long as it enjoys sanctuary status.

2.6 Felling and forestry operations are proposed in the denotified area.

3 *Gist of the Respondents' Reply As To Environmental, Ecological and Human Impacts*

3.1 Respondents Nos.1 to 3 have filed their Affidavits in Reply and in Sur-Rejoinder. The Sur-Rejoinder does not travel beyond what is already stated in the Affidavit in Reply.

3.2 In the Affidavit in Reply, the Respondents admit that one of the chief purposes of the deletion is to make the denotified area available for development. The Petitioners submit that in itself, this averment renders the entire impugned notification liable to be struck down.

3.3 Clearly, any power exercised under the Wildlife Act must further the aims of the Act and not be contrary thereto. Development is prohibited by the Wildlife Act. The denotification is, therefore, contrary to the Act and must be struck down.

3.4 The Respondents further contend that the deletion is essential to preserve the tiger's habitat. How the habitat will be preserved by removal of one-third of the habitat is not elucidated.

3.5 The Respondents also allege that the denotified area of 500 kms^2 will continue to be part of Project Tiger. There is nothing on record to support this, barring a bald averment. There is no commitment from the Government, nor any communication between the authorities of Project Tiger and/or the Central Government and the State Government to this effect. Admittedly, Project Tiger is not a statutorily recognised programme, but is only policy. This submission is, therefore, unworthy of credence.

3.6 The Respondents contend that the 1991 Amendment prevents forest villagers from getting the benefits of development and forces them into continued underdevelopment. It is submitted that it is not open to the Respondents to take any such plea. Prior to the 1991 Amendment, there were only two choices available in respect of forest villages -- they could either be excluded from the sanctuary limits, or they could be acquired. The amendment introduced a third option -- of allowing the continuance of rights in the sanctuary. It is submitted that it could never have been the intention of Parliament that by allowing villagers to continue to remain within the limits of a sanctuary such villagers should be relegated or condemned to perpetual underdevelopment. It is hardly open for the State Government or its officers to level such allegations against Parliament.

3.7 In paragraph 9 of the Affidavit in Reply, it is stated that by the denotification a 'buffer' is sought to be created where felling operations will be permitted. Thus, the avowed aim seems to be to engage in tree-felling and development of the 500 kms^2. It is to be noted that the area is predominantly under teak wood.

3.8 Of 59 villages in sanctuary limits, 37 will fall outside as a result of the denotification. These 37 villages admittedly occupy only about 50 km^{s2}. There is no cogent explanation as to why 500 kms^2 should be denotified to accomodate villages occupying 50 km^{s2}. The only explanation is in paragraph 22 of the Affidavit in Reply, which alleges that the villages have a wider impact area than the area under occupation. However, the impact area can never be *ten times* the area under occupation.

3.9 Paragraph 22 of the Affidavit in Reply makes interesting reading. The Respondents contend that the power introduced by Section 24(2)(c) (added by the 1991 Amendment) -- to allow the continuance of rights in sanctuary limits -- is to be exercised in rare and exceptional circumstances

There is nothing in statute or precedent to warrant any such interpretation.

3.10 Curiously, in paragraph 15 of the Reply, the Respondents deny that villages need not be shifted. Reference is made only to Section 24(2)(b); no reference is made to Section 24(2)(c), introduced by the 1991 Amendment expressly to allow the continuance of rights in sanctuary limits.

3.11 In paragraph 22, the Respondents admit that development is not conducive to bio-diversity or wildlife; and that the intention is to develop the denotified area. Therefore, admittedly, the impugned action is *not* in the interest of wildlife, ecology or the environment and is contrary to the provisions and aims of the Wildlife Act.

3.12 The Respondents allege a need to translocate villages to protect the sanctuary. This need is then invoked to justify the denotification; i.e., in the guise of translocation, the villages are allowed to remain *in situ*, while the rest of the sanctuary loses its protected status under the Wildlife Act. Clearly, this is a colourable exercise of power in as much as there is no translocation of the 37 villages at all. Removal of sanctuary status is not the same and cannot be equated with translocation.

3.13 In this context, it is vital to note that the villages and their populations can be translocated, albeit gradually or in a phased manner. Neither the tiger nor its habitat, nor the wildlife in a sanctuary can be translocated.

3.14 In any event, the argument in paragraph 22 of the Affidavit in Reply would apply in the case of all villages in all sanctuaries, viz., that unless villages are excluded from sanctuary limits by denotification, they will be condemned to perennial underdevelopment. This is patently contrary to Section 24(2)(c) of the Act. Further, if the logic is be followed, then no village that is allowed to remain in a sanctuary can ever develop in any fashion -- in other words, Section 24(2)(c) is meaningless. It is submitted

that the State Government is not entitled to make any such submission which makes a mockery of a statute or renders it ineffectual.

3.15 Indeed, the Respondents categorically assert that sanctuary status and the provisions of Section 24(2)(c) hinder *bona fide* development.

3.16 It is submitted that depriving the Indian Tiger of 500 kms^2 of its natural habitat is not in furtherance of the Wildlife Act.

3.17 In paragraph 27, the Respondents assert that the formulation of a special management plan for non-sanctuary Project Tiger is envisaged. This is a bald assertion without any supporting material. No time frame is given when this plan will be prepared. The enforceability and efficacy of any such plan are dubious, given the lack of statutory force. This is not even a statement of policy or, indeed, any kind of commitment. It affords no protection whatsoever to the endangered Tiger, admittedly on the brink of extinction, or its equally jeopardised habitat.

3.18 The Affidavit also proclaims the notion of an 'ideal' sanctuary or a 'complete' wilderness area. It is submitted that there is not and cannot be any such thing. The use of such terms betrays fundamental misconceptions and misapprehensions of sound sanctuary management techniques.

3.19 It is submitted that on a careful reading of the Affidavit in Reply, no case whatsoever is made out justifying the denotification. On the contrary, the Affidavit makes out a strong case for the grant of interim relief.

3.20 The Affidavits are completely silent on the specific proposals or measures that are being undertaken to preserve the wildlife, ecology, flora and fauna of the denotified area, including the tiger. Apart from general statements unsupported by any material that the area will continue to be a part of Project Tiger or that a special management plan is envisaged, nothing is stated. It is not clear as to who has committed the area to continuance in

Project Tiger or the sanctity or enforceability of any such alleged commitment. Similarly, who has envisaged any management plan and by what authority remains undisclosed. Even Project Tiger itself enjoys no statutory status and cannot be enforced -- the project itself is only a policy decision. The assertions in the Affidavits are not even policy.

3.21 Similarly, the Affidavits are silent on the measures and actions already undertaken, under consideration or review, under implementation or proposed to preserve and protect the tiger and its habitat in the denotified area.

3.22 Finally, the arguments in the Affidavit in Reply are without logical merit. By confining the Tiger to a geographically smaller area (through the device of denotification), man-animal conflicts will only increase. The number of tigers per square kilometre will rise, though the total number of tigers remains the same (or even falls slightly). Since tigers are, by nature, animals with a wide range of as much as 30 kms^2 and observe territorial limits (except during breeding season), there is bound to be an increase in the movement of tigers outside the sanctuary limits. In other words, tigers will continue to travel in the denotified area, where human population is expected to rise. This is in the interest of neither man nor tiger.

4 Statutory Consequences of Denotification

4.1 The Wildlife Protection Act, 1972 contemplates two types of protections :

4.1.1 'Species Protection', aimed at protecting and preserving specified species of plants, wildlife, flora and fauna;

4.1.2 'Habitat Protection', which is intended to protect the geographical and physical area or terrain inhabited by wildlife, i.e , the habitat.

4.2 In this manner, the Wildlife Act affords complete and pervasive protection to wildlife *and* its habitat.

4.3 Species protection is operative even in areas not governed by the Wildlife Act. Thus, the killing or poaching of endangered species is prohibited regardless of the geographical area in which it occurs.

4.4 For comprehensive protection, however, both species protection and habitat protection must co-exist as the same are both complementary and supplementary. For instance, species protection to the Indian tiger is meaningless without protection also to its habitat; the Tiger cannot survive without its habitat.

4.5 It may be noted that the number of species listed in the Schedules to the Wildlife Act are a fraction of those comprised in the biotic communities that populate *inter alia* the Melghat Sanctuary.

4.6 The immediate statutory effect of the denotification is the removal of all habitat protection to the 500 kms^2. This, in turn, deprives the wildlife within the habitat of invaluable protection.

4.7 HABITAT is very broadly defined in Section 2(15) of the Wildlife Act. It includes land, water or vegetation which is the natural home of any wild animal.

4.8 The Wildlife Act distinguishes between Wild Animals and Wildlife.

4.8.1 A WILD ANIMAL is defined in Section 2(36) as any animal found wild in nature and includes any animal specified in Schedules I to V of the Wildlife Act, wherever found.

4.8.2 WILDLIFE is defined in Section 2(37) as any animal, bees, butterflies, crustacea, fish and moths; aquatic or land vegetation which forms part of any habitat.

4.9 Thus, all three definitions are closely interlinked or interwoven. Removal of protection to any one would be detrimental to the whole.

4.10 The denotification and consequent loss of habitat protection means that the safeguards provided *inter alia* by Sections 27 to 39 (except Sections 38A to 38J) of the Wildlife Act will not be available to the habitat of the denotified area or its denizens. Among other things, this means that there will be unrestricted access to and through the denotified area by all persons. Licensed arms will be permitted to be carried through the denotified area (Section 31). Most importantly, the wild animals that inhabit the denotified area will be subject to constant human pressure. Once development activity is permitted in this area, there is bound to be a rise in population (both fixed and floating) and human activity. This is acknowledged in paragraph 22 of the Affidavit in Reply at pages 14 and 15. Without statutory protection, felling, forestry, and other developmental operations inherently destructive of the habitat and wildlife will be permitted (Section 29). Section 34 requires that all persons holding a firearm and residing within 10 kms of a sanctuary have to get themselves registered with the Chief Wildlife Warden; and no new licenses can be issued to such persons without the prior concurrence of the Chief Wildlife Warden. This vital safeguard, too, will be lost.

4.11 Recent trends show that instead of being shot, animals are being poisoned by adding poisonous substances to watering holes and the carcasses of dead prey. Section 32 prohibits the carriage and use of all injurious substances within the precincts of a sanctuary. Without this protection, habitat and wildlife are seriously endangered, especially since poisoning is virtually impossible to detect unless the culprit is caught red-handed.

4.12 If the denotification is stayed, on the other hand, the following benefits will immediately accrue:-

4.12.1 the tiger, India's national animal, will continue to enjoy statutory protection to itself and to its habitat;

4.12.2 dwindling tiger and leopard populations will have an opportunity of regrowth;

4.12.3 the habitat and the wildlife of the denotified area will continue to enjoy statutory protection at all levels;

4.12.4 the forest itself will enjoy greater protection as human activity will be regulated and restricted;

4.12.5 traditional village/tribal rights will be allowed to continue with the concurrence of the Chief Wildlife Warden (Section 24(2)(c));

4.12.6 an invaluable forest resource will be conserved and given the opportunity for regeneration and self-renewal.

5 *Repercussions In The Field*

5.1 Document : Government's Management Plan For Melghat (1988)

5.1.1 A document prepared by the Respondents themselves, entitled MANAGEMENT PLAN FOR THE MELGHAT TIGER RESERVE (1988-1998) expressly acknowledges the inadvisability of widespread denotification. Chapter XI deals with Management Practices Prescribed. Section 11.3.5 of that Chapter clearly recommends a denotification of only 6 villages and an area of less than five (5) kms^2. A copy of the relevant pages of the said document is annexed as **Appendix I** to this note. There is no mention of this document by the Respondents in their voluminous Affidavits, nor have they attempted to explain the proposals mentioned herein to show why the same are not feasible.

5.1.2 It may be noted that even in 1988, the number of villages within the sanctuary was only 59. In other words, there has been no rise in the number of villages since that time.

5.1.3 Incidentally, the total population in the 59 villages was 16,000 (sixteen thousand) people; and 20,000 (twenty thousand) cattle.

5.1.4 In short, there is nothing to justify a *hundred-fold* increase in the area proposed for denotification, from less than 5 kms^2 in 1988 to 500 kms^2 five years later in 1993.

5.2 Document : State Government Census Report (1993) :

5.2.1 An extract from the State Government's Tiger and Leopard Census Report of 1993 shows that both the Tiger and Leopard in Melghat are seriously threatened. The habitat of the tiger is ringed by areas where its population is either under stress and/or in transition from stress to peril, or actually imperiled. The actual habitat of the tiger is said to be in a transition from viable to stress conditions. A copy of the hand-coloured chart showing these different areas and the relevant pages of the Census Report explaining the same and is annexed as **Appendix II**.

5.3 Document : Letter of Chief Wildlife Warden (1993)

5.3.1 In a recent letter of 1993, the erstwhile Chief Wildlife Warden of the State Government, Mr Indurkar, clearly states that the total tiger population in the State has dwindled from 417 in 1989 to 276 in 1993 (over the past four years). At the same time, the tiger population in Melghat has fallen marginally from 79 to 72. This shows that in areas that are *not* protected or which do not enjoy the statutory protection of the Wildlife Act, the decline in tiger population is far greater than in those areas which continue to enjoy statutory protection. Thus, the deprivation of statutory protection in the denotified area will indubitably result in a rapid decline in the tiger population, and will in no way arrest such a decline as the Respondents allege in their Affidavit in Reply. A copy of Mr. Indurkar's letter is annexed as **Appendix III** to this note.

5.4 Commercial Activity and Development Projects in Sanctuaries

5.4.1 In any area notified as a National Park or Sanctuary under the provisions of the Wildlife (Protection) Act, 1972, it is not possible to undertake "development" projects such as dams, hydro-electric projects, hotels, tourism resorts, etc. However, once the area is denotified and even though it continues to be reserved forests or protected forests under the provisions of the Indian Forest Act, 1927, it is possible for the State Government to seek the permission of the Ministry of Environment and Forests for diversion of forest areas for "non-forestry" purposes under the provisions of the Forest Conservation Act, 1980. The petitioners state that permissions under the Forest Conservation Act are normally given by the Ministry of Environment and Forests for site specific projects. The petitioners state that as a result of the impugned denotification, proposals to set up the Upper Tapi Project are being revived by the Maharashtra Government. The petitioners state that since the Upper Tapi Project would result in submergence of a portion of the Melghat Sanctuary (that is now denotified under the impugned resolution), there will be no legal bar on the construction of the Dam on the River Tapi. However, once the portions are submerged, they will not be available to the Indian Tiger.

5.4.2 In any area notified as a National Park or Sanctuary under the provisions of the Wildlife (Protection) Act, 1972, it is not possible to commercially extract timber or any other forest produce or any wildlife product from the National Park or Sanctuary. However, once the area is denotified and even though it continues to be reserved forests or protected forests under the provisions of the Indian Forest Act, 1927, it is possible for the State Government Forest Department to unilaterally prepare a "Working Plan" for the

area wherein commercial exploitation and extraction of timber and other forestry products would be permissible. The petitioners state that in the Working Plan prepared by the Working Plans Division for those portions of the Melghat sanctuary sought to be denotified by the impugned resolution, the Maharashtra Government Forest Department has already proposed to commence tree felling and begin exploitation and extraction of timber and other commercially valuable forest produce.

5.5 Essential Protective Measures

5.5.1 In any area notified as a National Park or Sanctuary under the provisions of the Wildlife (Protection) Act, 1972, it is necessary for the Forest Department to undertake special measures for the protection of wildlife and bio-diversity and the habitat of the National Park and Sanctuary. These measures, include, *inter alia*, the setting up of check posts and barriers, restriction of entry into the protected area by means of a permit, prohibition on the carrying of firearms, etc. The petitioners state that since the "Tiger Reserve" has no legal status under the Wildlife Protection Act, 1972, the Forest Department will be unable to impose the above-mentioned restrictions in the area proposed to be denotified by the impugned resolution. The petitioners apprehend that in view of the increased poaching activities that are now taking place in the country, it would be extremely difficult to protect the Indian Tiger and other wildlife in the area proposed to be denotified by the impugned resolution.

5.6 Effective Sanctuary Management

5.6.1 Once an area is notified as a National Park or Sanctuary under the provisions of the Wildlife (Protection) Act, 1972, the management and control of this area vests with the Wildlife Wing of the Forest Department. This has been the established practice in the Melghat Sanctuary, and the entire sanctuary will be under the control of the Field Director of Melghat Tiger Reserve. However, in those portions of the Melghat sanctuary sought to be denotified by the impugned resolution, the control and management of these areas will vest with the territorial wing of the Forest Department and will be managed in the normal course as any other forest land in the State of Maharashtra. The petitioners apprehend that the protection of wildlife and bio-diversity will not receive top priority and in fact, any conflict or difference of opinion between the territorial wing and the wildlife wing of the Forest Department will have a detrimental impact on the habitat, wildlife and bio-diversity of those areas sought to be denotified by the impugned resolution.

5.7 Continuance of Project Tiger

5.7.1 The petitioners apprehend that though the Forest Department states that the portion of Melghat Sanctuary sought to be denotified by the impugned resolution will continue to remain under "Project Tiger", as mentioned above, "Project Tiger" enjoys no legal recognition under the Wildlife Protection Act, 1972, and exists only as a matter of administrative convenience. The petitioners apprehend that there is no bar or prohibition which can prevent the Ministry of Environment and Forests from scrapping the entire "Project Tiger" if it so wishes to do so. The petitioners therefore state that if the entire Melghat Tiger Reserve is sought to be

protected and conserved for the benefit of wildlife and bio-diversity, it is essential that the legal framework is not disturbed and the area continues to enjoy the legal protection as a "Sanctuary".

5.7.2 The petitioners apprehend that the portions sought to be denotified by the impugned resolution will no longer be entitled to receive special equipment and funding for the protection of wildlife and bio-diversity once the area ceases to be a Sanctuary or Tiger Reserve. The petitioners state that the Government of India has several schemes for providing funds for the protection of National Parks and Sanctuaries and Tiger Reserves; however, once the area is denotified, it would not be possible for the Maharashtra Government to obtain special funding for the portions sought to be denotified by the impugned resolution.

5.8 Social Unrest Due to Forced Dislocation of Villages

5.8.1 The petitioners also apprehend that as a result of the removal of the 37 villages from within the Sanctuary limits as proposed by the impugned resolution, the 22 remaining villages will be compulsorily and forcibly shifted out of the Sanctuary/National Park area. The petitioners apprehend that such forcible eviction of the tribals from these areas will cause tremendous resentment and ill-feeling between the local people and the forest department. As a result, the main sufferers will be the wildlife and the bio-diversity of the area, which will be adversely affected as a result of non-cooperation between the tribals and the forest department.

5.9 Extraction of Minor Forest Produce

5.9.1 The petitioners apprehend that once the portions sought to be denotified by the impugned resolution do not come under the purview of the Wildlife Protection Act, 1972, the Forest Department will be obliged to permit the extraction of minor forest produce such as *tendu* leaves, *mahua*, *gond*, etc. The petitioners apprehend that once the extraction of minor forest produce, particularly *tendu* leaves is permitted, as per the normal practice, the forests will be set on fire to facilitate collection of the *tendu* leaves. To collect *tendu* leaves worth a few lakhs of rupees, thousands of hectares of prime forests worth thousands of crores of rupees will be destroyed. Once the fires are set in one portion of the forests, in view of the difficult topography of the region, it will be impossible to contain or prevent the spread of forest fires even in the adjacent portions of the forests that continue to remain as a Sanctuary/National Park. The petitioners therefore state that if the entire Melghat Tiger Reserve is sought to be protected and conserved for the benefit of wildlife and bio-diversity, it is essential that the legal framework is not disturbed and the area continues to enjoy the legal protection as a "Sanctuary/National Park".

6 *Suggestions*

6.1 That pending the hearing and final disposal of this Writ Petition, the operation of the impugned Notification be stayed in its entirety;

6.2 That the denotified area be directed to continue to operate and be part of the Melghat Sanctuary and be managed as part thereof;

6.3 That the State Government be directed to consider a proposal to transfer all the 59 villages within sanctuary limits to the Forest Department from the Revenue Department. This will have the benefit of providing the villagers with employment from the Forest Department which will be beneficially used for wildlife management, fire-fighting, maintenance, etc., especially in view of the admittedly chronic staff shortage in the sanctuary. Further, such employment will be more in accordance with traditional forest rights/tribal culture and will involve a minimal social disruption.

6.4 That a high-powered expert Committee be appointed by this Hon'ble Court. The Petitioners suggest the names of the following eminent persons to serve on the Committee:

6.4.1 Mr. S. Deb Roy : former Additional Inspector General of Forests (Wildlife), Government of India. He was Field Director of Kaziranga and Manas National Parks and was principally responsible for the revival of the Rhino and tiger populations in Assam.

6.4.2 Valmik Thapar : Vice-Chairman, Asia, of the Cat Specialist Group of the International Union for the Conservation of Nature (IUCN). He is on the Committee of Project Tiger of the Government of India and has been closely associated with the Ranthambore Sanctuary. He is the author of several books on the Tiger.

6.4.3 Mrs Dilnavaz S. Variava : Vice-President of the Bombay Natural History Society; former Chief Executive of the World Wildlife Fund, India; Author/co-author of several monographs and co-author of a book of National Park and Sanctuary Management.

6.4.4 Ashok Kumar : Member, Standing Committee of Project Tiger, is closely associated with TRAFFIC a voluntary organisation formed to combat illegal trade in wildlife (including tiger bones, rhino hones and ivory).

6.4.5 Bittu Sahgal : Editor, *Sanctuary* Magazine and Member of Project Tiger.

6.4.6 M. C. Mehta : Eminent environmental lawyer and environmentalist.

6.5 The Petitioners suggest the following terms of reference :-

6.5.1 Make suggestions and recommendations pertaining to preservation and protection of wildlife and habitat in the Melghat Sanctuary, with particular emphasis on the Tiger;

6.5.2 Make suggestions and recommendations pertaining to preservation and protection of wildlife and habitat in the Melghat Sanctuary, with particular emphasis on the portion or area sought to be denotified,

6.5.3 Having regard to the facts and circumstances and the field situations, as also to past experience in sanctuary management, to recommend whether the denotification is beneficial for the preservation of the tiger population in Melghat;

6.5.4 Having regard to the facts and circumstances and the field situations, as also to past experience in sanctuary management, to recommend whether any denotification of the Melghat Sanctuary is necessary or expedient and, if so, to what extent and in what manner;

6.5.5 To make recommendations and suggestions on whether the villages in the sanctuary limits should be transferred back to the Forest Department;

6.5.6 Generally, to make such recommendations, observations and suggestions for the future for the better preservation and maintenance of the Melghat Sanctuary, its wildlife, its habitat and the tiger population.

6.6 The Petitioners submit that the Committee be given a time-bound schedule of one month to submit their report.

Debi Goenka
Member, Bombay Environmental Action Group

June 1995, Bombay

18.6.99

लक्षवेधी सूचना

श्रीमती वसुधा देशमुख, श्री. व्यंकाप्पा पत्की, विधानपरिषद सदस्य यांनी महाराष्ट्र विधानपरिषद नियम १०१ अन्वये दिलेली लक्षवेधी सूचना पुढीलप्रमाणे आहे :—

" मेळघाटातील वन विभागाच्या जंगलापैकी ७५ टक्के जंगल दिनांक १ एप्रिल १९९९ पासून व्याघ्र प्रकल्पामध्ये जाणार असल्यामुळे त्यामध्ये २२ गावांचा व त्यांतील १६ हजार आदिवासींचा समावेश असणे, त्यामुळे शासनाकडून होणारी विकासाची कामे, रोजगार हमी योजनेची कामे, तेंदू पत्ता गोळा करणे, गोंद काढणे, मोह वेचणे, शासकीय आवास बांधणे, नवीन विद्युत पुरवठा येणे, जलतन लाकडाची वेचणी, मच्छीमारी इत्यादी सर्व कामे बंद पडणार असल्यामुळे आदिवासींवर येणारी उपासमारीची पाळी, परिणामी त्यांच्यात पसरलेले चिंतेचे वातावरण, गावांचे पुनर्वसन होईपर्यंत व्याघ्र प्रकल्पाच्या वाढीव क्षेत्रास स्थगि[illegible] त्यांची मागणी, याबाबत शासनाने तातडीने करावयाची उपाययोजना "

[illegible]न

अमरावती जिल्ह्यातील चिखलदरा आणि धारणी तालुक्यातील प्रदेशाला मेळघाट असे संबोधिले जाते. मेळघाटाचे भौगोलिक क्षेत्र ४,००० चौ.कि.मी. असून त्यापैकी २,९४० चौ.कि.मी. वनक्षेत्र आहे. वरील वनक्षेत्रापैकी १,६७६.९३ चौ.कि.मी. क्षेत्राला १९७४ साली व्याघ्र प्रकल्प म्हणून घोषित करण्यात आलेले आहे. व्याघ्र प्रकल्पातील क्षेत्राची विभागणी खालीलप्रमाणे आहे :—

(१) गूगामल राष्ट्रीय उद्यान	३६१.२८ चौ.कि.मी.
(२) गूगामल राष्ट्रीय उद्यान वगळता मेळघाट अभयारण्य ..	७८८.७५ चौ.कि.मी.
(३) राष्ट्रीय उद्यान आणि अभयारण्य क्षेत्र वगळता इतर बहुविध क्षेत्र ..	५२६.९० चौ.कि.मी.
	१,६७६.९३ चौ.कि.मी.

गूगामल राष्ट्रीय उद्यानात एकही गाव वसलेले नाही. मेळघाट अभयारण्यात २२ गावांचा समावेश असून इतर बहुविध क्षेत्रात ३९ गावे आहेत.

मेळघाट अभयारण्याची अधिसूचना प्रथमतः सप्टेंबर १९८५ मध्ये काढण्यात आली होती. त्यावेळेस मेळघाट अभयारण्यात ५८ गावांचा समावेश होता. फेब्रुवारी १९९४ मध्ये सदर अभयारण्याच्या क्षेत्रात बदल करून १,१५०.०३ चौ.कि.मी. क्षेत्राची सुधारित अधिसूचना काढण्यात आली. त्यामुळे अभयारण्यात फक्त २२ गावे राहिली.

गूगामल राष्ट्रीय उद्यानामध्ये वृक्षतोड व कार्यआयोजनाप्रमाणे वानिकीची इतर कामे १९७४ पासून बंद करण्यात आली. व्याघ्र प्रकल्पातील इतर क्षेत्रातील वृक्षतोड व इतर वानिकीची कामे सन १९८८ पासून बंद करण्यात आली आहेत. तसेच या क्षेत्रामध्ये बांबूचे निष्कासन व तेंदू पानांचे संकलन बंद करण्यात आले आहे. मेळघाट अभयारण्यात असलेल्या २२ गावांतील नागरिकांना आपल्या गरजेपोटी लागणारे जळाऊ लाकूड, बांबू, मोह फुले आणि इतर किरकोळ जंगल उत्पादन गोळा करण्याबाबत कधीच प्रतिबंध करण्यात आलेला नाही. मात्र या वस्तू व्यापार करण्यासाठी गोळा करण्यावर बंधन आहे.

व्याघ्र प्रकल्प क्षेत्रात वन्यजीव आश्रयस्थळांचा विकास, जल व मृद संधारणाची कामे, वन्यजीवांसाठी पाणस्थळांची निर्मिती करणे, आगीपासून वनाचे संरक्षण करणे, परिस्थिती विकास कार्यक्रम व रस्ते, इमारती व इतर मालमत्तेची देखरेख करणे या प्रकारची कामे करण्यात येतात. त्यामुळे स्थानिक आदिवासी व इतर लोकांना रोजगार मिळतो. या कामांमुळे व्याघ्र प्रकल्प क्षेत्रात दरवर्षी सरासरी १.५ लाख मनुष्यबळ दिवस रोजगाराची निर्मिती होते.

व्याघ्र प्रकल्पातील विविध कामांसाठी केंद्र पुरस्कृत योजनेद्वारेही केंद्र शासनाकडून अनुदान मिळते.

व्याघ्र प्रकल्पाशिवाय इतर वनक्षेत्रात कार्यआयोजनाप्रमाणे वृक्षतोड व इतर वानिकीची कामे केली जातात. व्याघ्र प्रकल्पातील गूगामल राष्ट्रीय उद्यानाचे क्षेत्र; क्षेत्र संचालक व वन संरक्षक, मेळघाट व्याघ्र प्रकल्प, अमरावती यांच्या प्रशासकीय नियंत्रणाखाली आहे. व्याघ्र प्रकल्पातील इतर क्षेत्र वनसंरक्षक, अमरावती यांच्या प्रशासकीय नियंत्रणाखाली आहे. परंतु या क्षेत्रात वन्यजीव संवर्धनाबाबतची कामे क्षेत्र संचालक, व्याघ्र प्रकल्प, मेळघाट यांच्याकडून केली जातात. त्यामुळे या क्षेत्रात दुहेरी नियंत्रण आहे.

व्याघ्र प्रकल्पाचे संपूर्ण क्षेत्र संबंधित क्षेत्र संचालक यांच्या नियंत्रणाखाली असावे अशी केंद्र शासनाच्या व्याघ्र प्रकल्पाच्या सुकाणू समितीची शिफारस आहे. त्याप्रमाणे मेळघाट व्याघ्र प्रकल्पाचे संपूर्ण क्षेत्र, क्षेत्र संचालक, व्याघ्र प्रकल्प, मेळघाट यांच्या प्रशासकीय नियंत्रणाखाली आणण्याबाबत महाराष्ट्र शासनाने मार्च १९९५ मध्ये निर्णय घेतला आहे. या निर्णयामुळे वनसंरक्षक, अमरावती वनवृत्त यांच्या प्रशासकीय नियंत्रणाखाली असलेल्या व्याघ्र प्रकल्पाचे क्षेत्र क्षेत्र संचालक, व्याघ्र प्रकल्प, मेळघाट यांना हस्तांतरण करण्यासाठी अमरावती व यवतमाळ वनवृत्ताची पुनर्रचना करण्यात येत आहे. या पुनर्रचनेमुळे मेळघाटातील चालू असलेल्या कामावर तसेच स्थानिक जनतेस उपलब्ध असलेल्या सोयी/सवलतींवर कोणतेही परिणाम होणार नाहीत. व्याघ्र प्रकल्प क्षेत्रातील तसेच इतर वनक्षेत्रातील चालू असलेले काम पुढेही त्याप्रमाणे चालू राहणार असल्यामुळे व्याघ्र प्रकल्पातील २२ गावांना व त्यातील १६,००० आदिवासींवर उपासमारीची वेळ येण्याचा प्रश्न उद्‌भवत नाही. त्यामुळे त्यांच्यात चिंतेचे वातावरण पसरण्याचे काही कारण नाही. मेळघाट अभयारण्यातील २२ गावांचे हक्क व सवलतीबाबत उपविभागीय अधिकारी (महसूल) धारणी यांना चौकशी अधिकारी म्हणून नेमण्यात आले असून त्यांनी नुकतीच चौकशी पूर्ण केली आहे. त्यांनी आपल्या चौकशी अहवालात या गावातील नागरिकांचे टप्प्याटप्प्याने पुनर्वसन करण्याची शिफारस केली आहे. त्यांच्या अहवालाप्रमाणे त्यांनी अजून अधिसूचना जारी केलेली नाही.

वन (संवर्धन) अधिनियम, १९८० प्रमाणे वन क्षेत्रात जर कोणतीही वनेतर कामे करावयाची असतील तर त्यासाठी केंद्र शासनाची पूर्व परवानगी घ्यावी लागते. त्यामुळे व्याघ्र प्रकल्प क्षेत्राचे प्रशासकीय नियंत्रण क्षेत्र संचालक, मेळघाट यांच्याकडे गेल्यावर या परिस्थितीत कोणताही बदल होणार नाही.

मेळघाटातील वन विभागाच्या जंगलापैकी ७५ टक्के जंगल दिनांक १ एप्रिल १९९९ पासून व्याघ्र प्रकल्पामध्ये जाणार नसून १९७४ पासून घोषित व्याघ्र प्रकल्पातील गूगामल राष्ट्रीय उद्यानासह इतर भागाचे प्रशासकीय नियंत्रण क्षेत्र संचालक, व्याघ्र प्रकल्प, मेळघाट यांना देण्याचा निर्णय घेण्यात आला आहे. त्यामुळे व्याघ्र प्रकल्पाचे वाढीव क्षेत्रास स्थगिती देण्याचा प्रश्न उद्‌भवत नाही.

(शा म मु) एन ५४ (४००-४-९९)

मेळघाट व्याघ्र प्रकल्प क्षेत्रातील [illegible]
[illegible] व पुनर्वसन [illegible]
[illegible] करण्याबाबत..

महाराष्ट्र शासन
महसूल व वन विभाग,
शासन निर्णय क्र. डब्ल्यूएलपी-२००३/प्र.क्र. १११[भाग-३]/फ-१
मंत्रालय, मुंबई-४०० ०३२,
दिनांक : [illegible]

वाचा : १] शासन निर्णय क्र. डब्ल्यूएलपी-२००३/प्र.क्र. १११/फ-१, दि. ०१.०३.२००५.

२] प्रधान मुख्य वनसंरक्षक, महाराष्ट्र राज्य, नागपूर यांचे पत्र क्र. कक्ष-४/पी/प्रो/प्र.क्र. ८४/०५-०७/३०८५, दि. १३.०३.२००७,

३] मुख्य वनसंरक्षक [illegible] यांचे पत्र क्र. कक्ष-४/पी/प्रो/प्र.क्र. ८४/०७-०८/१९५०, दि. १५.११.२००७,

४] प्रधान मुख्य वनसंरक्षक, महाराष्ट्र राज्य, नागपूर यांचे पत्र क्र. कक्ष-४/पी/प्रो/प्र.क्र. ८४/०७-०८/४०७१, दि. ०५.०२.२००८,

५] प्रधान मुख्य वनसंरक्षक, महाराष्ट्र राज्य, नागपूर यांचे पत्र क्र. कक्ष-४/पी/प्रो/प्र.क्र. ८४/२३२/०८-०९, दि. ०८.०७.२००८.

<u>प्रस्तावना :</u>

अमरावती जिल्ह्यात [illegible] २०२७.१२ चौ. कि.मी. क्षेत्रावर मेळघाट व्याघ्र प्रकल्प [illegible] आहे. मेळघाट व्याघ्र प्रकल्प [illegible] खालीलप्रमाणे क्षेत्र [illegible] आहे.

मेळघाट अभयारण्य क्षेत्र	: [illegible] चौ.कि.मी.
[illegible] क्षेत्र	: [illegible] चौ.कि.मी.
एकूण क्षेत्र	: [illegible] चौ.कि.मी.

मेळघाट [illegible] ३४ चौ.कि.मी. [illegible] गुगामल राष्ट्रीय उद्यान [illegible] प्रस्तावित [illegible] प्रस्तावाच्या १९७९. [illegible] चौ.कि.मी. [illegible] आले. [illegible] [illegible] प्रधान मुख्य [illegible] व [illegible] [illegible]

२ ....

३. केंद्र शासनाच्या व्याघ्र प्रकल्प सुकाणू समितीने मेळघाट व्याघ्र प्रकल्पाचे संपूर्ण क्षेत्र वनसंरक्षक व क्षेत्रसंचालक, मेळघाट व्याघ्र प्रकल्प यांच्या एकेरी नियंत्रणाखाली आणावे अशी शिफारस केली होती. त्यानुसार शासनाने संदर्भांकित शासन निर्णयान्वये त्यास मान्यता दर्शविली होती. मेळघाट व्याघ्र प्रकल्पाचे क्षेत्र एकत्रित नियंत्रणाखाली आणण्यासाठी अमरावती व यवतमाळ वनवृत्ताची पुनर्रचना करणे आवश्यक असल्याने सदर आदेश दि. ०१.०४.१९९५ पासून अंमलात आणण्याचा निर्णय घेण्यात आला होता. अमरावती व यवतमाळ वनवृत्ताची पुनर्रचना करण्याचा सविस्तर प्रस्ताव प्रधान मुख्य वनसंरक्षक, महाराष्ट्र राज्य, नागपूर यांनी त्यांच्या दि. १३.०३.१९९७ व दि. १५.११.१९९७ च्या पत्रान्वये शासनास सादर केला होता. नंतर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक, नागपूर यांनी त्यांच्या दि. ०९.०१.१९९८ च्या पत्रान्वये त्यांनी यापूर्वी शासनास सादर केलेला प्रस्ताव मागे घेतला व सुधारीत प्रस्ताव शासनास सादर केला होता. सदर प्रस्ताव शासनाच्या विचाराधीन होता. याबाबत सर्वंकषपणे विचार करुन पुढील निर्णय घेण्यात येत आहेत.

शासन निर्णय :

मेळघाट व्याघ्र प्रकल्पाच्या एकूण १६७६.९३ चौ. कि. मी. क्षेत्रापैकी १५९८.३९ चौ. कि. मी. एवढे क्षेत्र वनसंरक्षक व क्षेत्रसंचालक, मेळघाट व्याघ्र प्रकल्प यांच्या एकेरी नियंत्रणाखाली देण्यात येत आहे. उर्वरित ७८.५४ चौ. कि. मी. वनेतर क्षेत्रावर महसूल विभागाचे नियंत्रण राहील. मेळघाट अभयारण्याची चौकशी पूर्ण झाल्यावर जर अभयारण्यातील २२ गावांचे क्षेत्र अभयारण्यात समाविष्ट करण्याचा निर्णय झाल्यास, सदर गावांचे पुनर्वसन झाल्यानंतर २१.३९ चौ. कि. मी. क्षेत्र वनसंरक्षक व क्षेत्रसंचालक, मेळघाट व्याघ्र प्रकल्प यांच्या प्रशासकीय नियंत्रणाखाली येईल. मेळघाट व्याघ्र प्रकल्पाच्या एकेरी नियंत्रणाच्या सदर आदेशाच्या अनुषंगाने अमरावती व यवतमाळ वनवृत्तांची पुढे दर्शविल्याप्रमाणे पुनर्रचना करण्यात येत आहे.

अमरावती वनवृत्ताच्या नियंत्रणाखाली असलेल्या ५ वन विभागांपैकी वाहतूक व विपणन विभाग आणि दक्षिण मेळघाट वन विभाग, हे [illegible] करण्यात येत आहेत. तसेच, यवतमाळ वनवृत्तामधील [illegible] वन विभागाचे [illegible] चौ. कि. मी. क्षेत्र अमरावती वनवृत्ताकडे हस्तांतरीत करण्यात येत आहे. पुनर्रचनेनंतर अमरावती वनवृत्ताचे क्षेत्र व अमरावती वनवृत्ताधीन वन विभाग पुढीलप्रमाणे राहतील.

३ ....

४. अशा त-हेने मेळघाट व्याघ्र प्रकल्पाच्या १६७७.९३ चौ. कि.मी. क्षेत्राबाहेर मेळघाट व्याघ्र प्रकल्प वनवृत्ताच्या प्रशासकीय नियंत्रणाखाली एकूण ११२८.७० चौ. कि.मी. इतके क्षेत्र असेल. परंतु या निर्णयामुळे मेळघाट व्याघ्र प्रकल्पाच्या क्षेत्रात बदल होणार नाही.

५. यवतमाळ वनवृत्तामधील बुलढाणा वन विभागाचे ८४६.१५ चौ. कि.मी. क्षेत्र अमरावती वनवृत्ताकडे हस्तांतरीत करण्यात येत आहे. तसेच, बुलढाणा जिल्ह्यातील अंबाबरवा अभयारण्य व ज्ञानगंगा अभयारण्य, अकोला जिल्ह्यातील नरनाळा अभयारण्य आणि यवतमाळ जिल्ह्यातील टिपेश्वर अभयारण्याचे क्षेत्र व्यवस्थापनासाठी वन्यजीव विभागाकडे हस्तांतरीत करण्यात येत आहे.

६. वन्यजीव विभागाकडे हस्तांतरीत करण्यात आलेल्या अभयारण्यांचे व्यवस्थापन व नियंत्रण खालील दर्शविलेल्या अधिका-यांकडे राहील.

अ.क्र.	अभयारण्याचे नांव	व्यवस्थापनासाठी जबाबदार अधिकारी	नियंत्रक अधिकारी
१)	ज्ञानगंगा अभयारण्य	उप वनसंरक्षक (वन्यजीव), अकोला.	वनसंरक्षक (वन्यजीव), नाशिक.
२)	टिपेश्वर अभयारण्य	उप वनसंरक्षक, पेंच राष्ट्रीय उद्यान, नागपूर.	वनसंरक्षक (वन्यजीव) नागपूर.

७. पुनर्रचनेनंतर यवतमाळ वनवृत्ताच्या नियंत्रणाखाली पुढील वन विभाग व क्षेत्राचा समावेश असेल -

यवतमाळ वनवृत्ताचे क्षेत्र :

वन विभाग	सध्याचे क्षेत्र (चौ. कि.मी.)	पुनर्रचनेनंतर क्षेत्र (चौ. कि.मी.)
यवतमाळ	९८५.३८	९८५.३८
पुसद	८५३.४५	८५३.४५
पांढरकवडा	८३५.९०	६९५.६१
अकोला	७५९.०९	७४७.५९
बुलढाणा	२२५१.८३	--
	५६८६.५०	३२८२.०३

सदर पुनर्रचनेनंतर वन विभाग/वन्यजीव विभागांचे मुख्यालय पुढील प्रमाणे राहील. इतर वन विभागाच्या मुख्यालयात कोणतेही बदल होणार नाहीत.

अमरावती वनवृत्त :

वन विभाग	सध्याचे क्षेत्र [चौ. कि. मी]	[पुनर्रचनेनंतरचे] सुधारित क्षेत्र [चौ. कि. मी.]
पूर्व मेळघाट	९०१.९३	५६१.५४
पश्चिम मेळघाट	९३१.०२	५७५.५५
अमरावती	५१४.००	५१४.००
दक्षिण मेळघाट	७४७.६१	—
बुलढाणा	—	८४६.१५
एकूण	३०९४.०६	२४९७.२४

२. मेळघाट व्याघ्र प्रकल्पाचे एकूण १६७६.९३ चौ. कि. मी. क्षेत्रापैकी १५९८.३९ चौ. कि. मी. वन क्षेत्राच्या व्यवस्थापनासाठी दोन वन्यजीव विभागांची निर्मिती करण्यात येत आहे. मेळघाट व्याघ्र प्रकल्पांतर्गत असलेल्या वन्यजीव विभागांकडे खालील प्रमाणे वनक्षेत्र देण्यात येत आहे –

वन्यजीव विभाग – १	८०७.४७ चौ. कि. मी.
वन्यजीव विभाग – २	७९०.९२ चौ. कि. मी.
एकूण क्षेत्र	१५९८.३९ चौ. कि. मी.

३. अमरावती जिल्ह्यातील वान अभयारण्याचे २०५.८६ चौ. कि. मी. क्षेत्र, बुलढाणा जिल्ह्यातील अंबाबरवा अभयारण्याचे १०२.१० चौ. कि. मी. एवढे क्षेत्र व अकोला जिल्ह्यातील नरनाळा अभयारण्याचे १२.३५ चौ. कि. मी. क्षेत्राच्या व्यवस्थापना-साठी आकोट वन्यजीव विभागाची निर्मिती करण्यात येत आहे. आकोट वन्यजीव विभागाचे प्रशासकीय नियंत्रण वनसंरक्षक व क्षेत्रसंचालक मेळघाट व्याघ्र प्रकल्प, यांना सोपविण्यात येत आहे. त्यानुसार वनसंरक्षक व क्षेत्रसंचालक, मेळघाट व्याघ्र प्रकल्प यांच्या प्रशासकीय नियंत्रणाखाली पुढील क्षेत्र राहील :-

१] मेळघाट व्याघ्र प्रकल्प, वन्यजीव विभाग-१	८०७.४७ चौ. कि. मी.
२] मेळघाट व्याघ्र प्रकल्प, वन्यजीव विभाग-२	७९०.९२ चौ. कि. मी.
३] आकोट वन्यजीव विभाग	३२०.३१ चौ. कि. मी.
एकूण क्षेत्र	१९१८.७० चौ. कि. मी.

त्या शाखेतून/ट्रेझरीतून आहरण करावे. उप वनसंरक्षक,
केलेल्या स्टेट बँक ऑफ इंडिया, मेळघाट व्याघ्र प्रकल्प, वन्यजीव विभाग-१, परतवाडा यांना आहरण व संवितरणाचे अधिकार देण्याबाबतचे आदेश स्वतंत्रपणे निर्गमित केले जातील.

११. अमरावती वनवृत्तामधील जे क्षेत्र मेळघाट व्याघ्र प्रकल्पाकडे हस्तांतरीत केले जाईल त्या क्षेत्रातील कार्यालयीन इमारती, कार्यालयामधील फर्निचर, इतर साहित्य तसेच, यंत्रसामुग्रीही मेळघाट व्याघ्र प्रकल्पाकडे हस्तांतरीत करण्यात यावी. त्याचप्रमाणे यवतमाळ वनवृत्तामधील जे क्षेत्र मेळघाट व्याघ्र प्रकल्पाकडे व अमरावती वनवृत्तात हस्तांतरीत केले जाईल त्या क्षेत्रातील कार्यालयीन इमारती, कार्यालयामधील फर्निचर, इतर साहित्य, तसेच यंत्रसामुग्रीही मेळघाट व्याघ्र प्रकल्पाकडे व अमरावती वनवृत्ताकडे हस्तांतरीत करण्यात यावी. तसेच, पुनर्रचनेंतर्गत प्रादेशिक व वन्यजीव वनवृत्तांमध्ये वाहने हस्तांतरीत करण्या संदर्भात निर्णय घेण्याचा प्रधान मुख्य वनसंरक्षक, महाराष्ट्र राज्य, नागपूर यांना प्राधिकृत करण्यात येत आहे.

१२. खाली नमूद केलेल्या पदांचे लेखाशिर्षात पुढीलप्रमाणे बदल करण्यात येत आहेत.

अ.क्र.	पदनाम	पदसंख्या	सध्याचा लेखाशिर्ष	पुनर्रचनेनंतरचे लेखाशिर्ष
१]	वनक्षेत्रपाल	१	०७० दळणवळण व इमारती	११० [एक] निसर्ग संवर्धन व वन्यप्राणी संरक्षण [योजनेतर]
२]	वनपाल	१	--"--	
३]	महावत	४	१०५ [१][ती] शासकीय अभिकरणाकडून, नमुनायोजन [इमारती लाकूड]	
४]	चाराकापी	४	--"--	
५]	क्लीनर	३	०७० दळणवळण व इमारती	

१३. पुनर्रचनेमुळे काही अधिकाऱ्यांचे/कर्मचाऱ्यांचे मुख्यालयात बदल होणार असून प्रधान मुख्य वनसंरक्षक, नागपूर यांनी अधिकारी/कर्मचारी यांच्या बदलीमुळे शासनावर कमीतकमी आर्थिक बोजा पडेल या दृष्टीकोनातून आवश्यक कार्यवाही करावी व कर्मचाऱ्यांच्या बदलीवरील खर्च मंजूर अनुदानातून भागविण्यात यावा.

१४. सदर आदेश दि. १ मे, १९९९ पासून अंमलात येतील.

१५. हा शासन निर्णय, वित्त विभागाच्या सहमतीने त्यांचे अनौपचारिक संदर्भ क्र. ४२६/व्यय-१०, दि. ०४.१०.१९९८ या अनुलक्षून निर्गमित करण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने.

[डॉ. नंदकिशोर]
उपसचिव,
महसूल व वन विभाग.

अमरावती वनवृत्त :

	सध्याचे मुख्यालय	पुनर्रचनेनंतर मुख्यालय
१] पूर्व मेळघाट वन विभाग	अमरावती	चिखलदरा
२] पश्चिम मेळघाट वन विभाग	चिखलदरा	परतवाडा
मेळघाट व्याघ्र प्रकल्प :		
१] वन्यजीव विभाग-१	–	परतवाडा
२] वन्यजीव विभाग-२	–	परतवाडा
३] आकोट वन्यजीव विभाग	–	आकोट

८. मेळघाट व्याघ्र प्रकल्पाच्या व्यवस्थापनेसाठी सध्या १८१ पदे कार्यरत असून पुनर्रचनेनंतर अमरावती वनवृत्तामधील ४३२ पदे [प्रपत्र-१] व यवतमाळ वनवृत्तामधील [प्रपत्र-२] २४ पदे. क्षेत्रसंचालक व्याघ्र प्रकल्प, मेळघाट यांच्याकडे हस्तांतरीत करण्यात येतील. पुनर्रचनेनंतर क्षेत्रसंचालक मेळघाट व्याघ्र प्रकल्प, यांच्या नियंत्रणाखाली एकूण ६३७ पदे कार्यरत असतील. पुनर्रचनेनंतर बुलढाणा वन विभाग अमरावती वनवृत्तास जोडण्यात येत असून वनसंरक्षक, यवतमाळ यांनी प्रपत्र-३ मध्ये दर्शविलेली २८१ पदे व आवश्यक वनमजूर वनसंरक्षक, अमरावती यांच्याकडे हस्तांतरीत करावेत.

९. पुनर्रचनेनंतर खालील अधिकाऱ्यांची पदनामे त्यासमोर दर्शविल्याप्रमाणे बदलण्यात येत आहेत -

पूर्वीचे पदनाम	सुधारीत पदनाम
उप वनसंरक्षक, दक्षिण मेळघाट वन विभाग, आकोट.	उप वनसंरक्षक, आकोट वन्यजीव विभाग, आकोट.
उप संचालक, मेळघाट व्याघ्र प्रकल्प, परतवाडा.	उप वनसंरक्षक, मेळघाट व्याघ्र प्रकल्प, वन्यजीव विभाग-१, परतवाडा.
उप वनसंरक्षक, वाहतूक व विपणन, परतवाडा.	उप वनसंरक्षक, मेळघाट व्याघ्र प्रकल्प, वन्यजीव विभाग-२, परतवाडा.

१०. उप वनसंरक्षक, आकोट वन्यजीव विभाग, आकोट आणि उप वनसंरक्षक, मेळघाट व्याघ्र प्रकल्प, वन्यजीव विभाग-२, परतवाडा यांना आहरण व संवितरणाचे अधिकार देण्यात येत असून त्यांनी अनुक्रमे उप वनसंरक्षक, दक्षिण मेळघाट वन विभाग, आकोट व उप वनसंरक्षक, वाहतूक व विपणन विभाग, परतवाडा यांना आहरणासाठी प्राधिकृत .....

शासन निर्णय क्र.डब्ल्यूएलपी-१०९९/प्र.क्र.२११[भाग-३]/फ-१, दि. २६.०४.९९ सोबतचे प्रपत्र.

प्रपत्र - १

वनसंरक्षक, अमरावती वनवृत्त यांनी क्षेत्रसंचालक, मेळघाट व्याघ्र प्रकल्प यांना हस्तांतरित करावयाच्या पदांची तपशील :-

अ.क्र.	पदनाम	पदसंख्या
१]	उप वनसंरक्षक	२
२]	सहाय्यक वनसंरक्षक	४
३]	वनक्षेत्रपाल	१४
४]	वनपाल	६५
५]	वनरक्षक	१८१
६]	मुख्य लिपिक	३
७]	लेखापाल	१४
८]	लिपिक	३८
९]	सहाय्यक वनसांख्यिकी	१
१०]	सर्वेक्षक	२
११]	हत्यारी पोलीस	१
१२]	महावत	४
१३]	चारा कापी	४
१४]	वाहन चालक	७
१५]	लॉन्च चालक	१
१६]	शिपाई	१०
१७]	दफ्तरी	१
१८]	टपाल वाहक	१
१९]	खानसामा	२
२०]	चौकीदार	५
२१]	सफाईवाला	१
२२]	क्लीनर	३
२३]	सहाय्यक वैद्यकीय अधिकारी	१
२४]	प्रसाविका [मिडवाईफ]	१
२५]	कंपाऊंडर	१
२६]	कक्षसेवक	१
२७]	पाणीवाला	२
२८]	माळी	४
२९]	खलाशी	१
३०]	वनमजूर	५७
	एकूण	४३२

प्रति,

मा. राज्यपाल, महाराष्ट्र राज्य यांचे सचिव,

मा. मुख्यमंत्री, यांचे प्रधान सचिव,

मा. राज्यमंत्री [वने] यांचे स्वीय सहायक,

प्रधान मुख्य वनसंरक्षक, महाराष्ट्र राज्य, नागपूर,

मुख्य वनसंरक्षक [सर्व], महाराष्ट्र राज्य, नागपूर,

संचालक, व्याघ्र प्रकल्प, पर्यावरण एवं वन मंत्रालय,
भारत सरकार, बिकानेर हाऊस, नवी दिल्ली.

आयुक्त, अमरावती विभाग, अमरावती,

वनसंरक्षक व क्षेत्रसंचालक, मेळघाट व्याघ्र प्रकल्प, अमरावती,

~~वनसंरक्षक [प्रादेशिक] सर्व,~~ [illegible]

वनसंरक्षक [वन्यजीव], सर्व,

जिल्हाधिकारी, अमरावती/बुलढाणा,

उप.वनसंरक्षक [प्रादेशिक] सर्व,

उप वनसंरक्षक [वन्यजीव] सर्व,

वित्त विभाग [व्यय-१०] मंत्रालय,

महालेखापाल-१/२, महाराष्ट्र [लेखापरीक्षा/लेखा व अनुज्ञेयता] मुंबई/नागपूर,

सहसचिव [वने], महसूल व वन विभाग,

कक्ष अधिकारी, फ-२ ते फ-११ कार्यासने, महसूल व वन विभाग, मंत्रालय, मुंबई,

फ-१ कार्यासन, महसूल व वन विभाग, मंत्रालय, मुंबई. [निवडनस्ती]

शासन निर्णय क्र. डबल्यूएलपी-१०९४/प्र.क्र.२११(भाग-३)/फ-१, दि. २६.०७.९२ सोबतचे प्रपत्र.

प्रपत्र - ३

वनसंरक्षक, यवतमाळ यांनी वनसंरक्षक अमरावती यांना हस्तांतरीत करा[illegible] पदांचा तपशील -

अ.क्र.	पदनाम	पदसंख्या
१)	उप वनसंरक्षक	१
२)	सहाय्यक वनसंरक्षक	४
३)	वनक्षेत्रपाल	१५
४)	वनपाल	४४
५)	वनरक्षक	१६५
६)	मुख्य लिपिक	१
७)	लेखापाल	१२
८)	लिपिक	१९
९)	सर्वेक्षक	२
१०)	हत्यारी पोलीस	२
११)	जीपचालक	५
१२)	नाईक	१
१३)	शिपाई	५
१४)	दप्तरी	१
१५)	चौकीदार	१
१६)	माळी	३
		२८१

या व्यतिरिक्त आवश्यक वनमजूरही हस्तांतरीत करण्यात येईल.

शासन निर्णय, [illegible]/प्र.क्र. [illegible]/फ-[illegible], दि. २[illegible].०४.[illegible]

सोबतचे प्रपत्र

प्रपत्र - २

वनसंरक्षक, यवतमाळ वनवृत्त यांनी क्षेत्रसंचालक मेळघाट व्याघ्र प्रकल्प यांचेकडे हस्तांतरीत करावयाच्या पदांचा तपशील -

अ.क्र.	पदनाम	पदसंख्या
१)	वनक्षेत्रपाल	२
२)	वनपाल	५
३)	वनरक्षक	१५
४)	लेखापाल	१
५)	लिपिक	१
	एकूण	२४

Book-Post

APEKSHA HOMOEO. SOCIETY
Inward No 255
Date 15/7/99

क्रमांक-कक्ष-९/जिनिअ/मेळघाट सभा/ ...
जिल्हाधिकारी अमरावती ...
दिनांक १२ जुलै, १९९९

प्रति,
अपेक्षा होमीयो सोसायटी
गुरूकुंज मोझरी ता. तिवसा,
जि. अमरावती

विषय :- मेळघाट विकासाबाबत स्वयंसेवी संस्थाचा दिनांक २ जुलै, ९९ रोजी धारणी येथे झालेल्या सभेचे कार्यवृत्त.

—oo—

महोदय,

मेळघाट परिसरातील आदिवासी क्षेत्राच्या विकासातंर्गत स्वंयसेवी संस्थाचा सहभाग याबाबत मा. जिल्हाधिकारी, अमरावती यांच्या अध्यक्षतेखाली दिनांक २ जुलै, १९९९ रोजी धारणी येथे सभा आयोजित करण्यात आलेली होती त्या सभेचे कार्यवृत्त आपणास पाठविण्यात येत आहे.

सहपत्रे:- वरील प्रमाणे

आपला विश्वासू

जिल्हा नियोजन अधिकारी,
अमरावती करिता

N.G.O. Corr.

मेळघाट विकासाबाबत स्वयंसेवी संस्थाची दिनांक. २ जुलै, १९९९ रोजी धारणी येथे झालेल्या सभेचे कार्यवृत्त :

मेळघाट विकासात स्वयंसेवी संस्थांचा सहभाग होण्याचे उद्देशाने मा. विभागीय आयुक्त, अमरावती विभाग, अमरावती यांनी दिनांक. २/७/१९९९ रोजी धारणी येथे सभा आयोजीत केली होती. परंतु कार्यबाहुल्यामुळे मा. आयुक्त सदर सभेस उपस्थित राहू शकले नसल्याने त्यांनी जिल्हाधिकारी, अमरावती यांना सदरहू सभेचे आयोजन करण्याबाबत सूचना दिल्या होत्या त्यानुसार धारणी येथे दिनांक. २/७/१९९९ रोजी मेळघाट विकासाबाबत स्वयंसेवी संस्थांची सभा जिल्हाधिकारी अमरावती यांचे अध्यक्षतेखाली संपन्न झाली. उपस्थित अधिकारी यांची यादी खालीलप्रमाणे आहे. तसेच उपस्थित स्वयंसेवी संस्थांची स्वतंत्र यादी ठेवलेली आहे.

१. अप्पर आयुक्त, आदिवासी विकास, अमरावती.
२. विशेष कार्य अधिकारी, नियोजन, आयुक्त कार्यालय, अमरावती.
३. उपविभागीय अधिकारी, महसुल, धारणी.
४. प्रकल्प अधिकारी तथा अपर जिल्हाधिकारी, ए.आ.वि.प्रकल्प, धारणी.
५. जिल्हा आरोग्य अधिकारी, जि.प. अमरावती.
६. उपमुख्य कार्यकारी अधिकारी, महिला व बालकल्याण, जि.प. अमरावती.
७. जिल्हा पुरवठा अधिकारी, अमरावती.
८. जिल्हा नियोजन अधिकारी, अमरावती.

सभेच्या सुरुवातीस सर्व उपस्थितांचे स्वागत करण्यात आले व सर्व स्वयंसेवी संस्थांचे संचालक / प्रतिनिधी यांचा परिचय घेण्यात आला. जिल्हाधिकारी यांनी सभेत सांगीतले की, मेळघाट विकासासाठी स्वयंसेवी संस्था व त्यांचा शासनाचासोबत समन्वयाबाबत चर्चा करण्यासाठी ही सभा आयोजीत केलेली आहे. शासनाद्वारे राबविण्यात येणा-या विविध शासकिय योजनांना गती मिळण्याच्यादृष्टीने तसेच या कार्यक्रमात त्यांचा सहभाग किती होऊ शकेल हाही या बैठकीचा उद्देश आहे असे जिल्हाधिकारी यांचेतर्फे सांगण्यात आले त्यानुसार विषयनिहाय चर्चा करण्यात आली.

१. __आरोग्य__ : सर्वप्रथम बालमृत्युची आकडेवारी व कुपोषण याबाबत चर्चा करताना अपेक्षा होमीओ सोसायटी गुरुकुंज, मोझारी यांचे संचालक डॉ. गुंबळे यांनी सांगीतले की, मेळघाट विभागातील बालमृत्युची संख्या कमी होण्याबाबत शासकीय विभागाचा मोठा सहभाग आहे व आकडेवारीच्या सत्यतेनुसार अर्भक मृत्युदर (IMR) योग्यप्रकारे निघू शकेल सबंधीत संस्थेचे प्रतिनिधी यांनी सभेत सांगीतल. सद्यस्थितीत बाल मृत्युचा अर्भक दर जो दर्शविण्यात आला आहे तो योग्य नसून त्यांनी निरीक्षण केलेल्या गावांच्या अहवालानुसार हा दर ८१.६ इतका आहे. यावर जिल्हाधिकारी यांनी विचारले की, त्यांनी किती गावांचे सर्वेक्षण केले व हा निष्कर्ष कोणत्या आधारावर काढण्यात आलेला आहे. अपेक्षा होमीओ सोसायटीद्वारे सांगण्यात आले की, त्यांनी एकूण ४० गावांचे सर्वेक्षण केलेले आहे. यावर जिल्हाधिकारी यांनी सांगीतले की, मेळघाट विभागात एकूण ३१७ गावे आहेत व त्यापैकी फक्त ४० गावांचे आधारावर असा निष्कर्ष काढणे योग्य ठरणार नाही. तरी हा अहवाल योग्य होण्याच्यादृष्टीने मेळघाट विभागात कार्यरत असलेल्या अंदाजे ३० स्वयंसेवी संस्थांनी पूढे येऊन प्रत्येक संस्थेने १० गावांचे सर्वेक्षण करुन म्हणजे पूर्ण मेळघाट विभागातील सर्व गावांचा अहवाल एकत्रित मिळून सत्य अहवाल उपलब्ध होऊ शकेल जेणेकरुन पूढील कार्यवाही करता येईल. या संस्थामार्फत सर्वेक्षण करताना प्रत्येक संस्थेने गावात झालेले बाल मृत्यु, त्यांची नावे, वय व मृत्युचे कारण इ. तपशिल घेण्यात यावा. चर्चेत अपर आयुक्त, आदिवासी विकास, अमरावती यांनी सांगीतले की, अशाप्रकारच्या गोळा केलेली आकडेवारी शासकिय अधिका-यांना देण्यात यावी जेणेकरुन शासनातील अहवाल किंवा संस्थांचा अहवालात विसंगती आहे हे निश्चित करणे सोईचे होईल. जिल्हाधिकारी यांनी सांगीतले की, अशाप्रकारे अहवालासाठी ५ जुलै, १९९९ नंतर एका आठवड्यात माहिती गोळा करण्यात यावी व त्यांचा अहवाल जिल्हाधिकारी यांचेकडे स्वतः भेटून सादर

NGO Wor...

करण्यात यावा. त्यांनी पूढे सांगीतले की, प्रत्येक संस्थेचे कार्यकर्ते गाव पातळीवर कार्यरत आहेत. तरी त्यांनी अंगणवाडी सेविकांकडे आवश्यक ती चौकशी करुन माहिती घेण्यात यावी. मेळघाट विभागात ज्या पंजीकृत संस्था आहेत त्यांनी त्यांचे गावनिहाय क्षेत्र व गावात कार्यरत असलेल्या कार्यकर्त्यांची यादी धारणी येथे उपविभागीय अधिकारी यांचेकडे देण्यात यावी तसेच सर्वेक्षण करतांना आवश्यक माहिती मिळण्याच्यादृष्टीने उपविभागीय अधिकारी / प्रकल्प अधिकारी,धारणी त्यांचेकडून उपलब्ध करुन घेण्यात यावी. जेणेकरुन ज्यांना माहिती मिळणे सोईचे होईल. यावर स्वयंसेवी संस्थेचे प्रतिनिधी यांनी सांगीतले की, प्रत्येक संस्थेचे कार्यक्षेत्र व कार्यकर्ते हे वेगवेगळया ठिकाणी आहेत यावर जिल्हाधिकारी यांनी सांगीतले की, या सर्व संस्थांनी एकत्रित बसून किमान ३५० कार्यकर्त्यांची गावनिहाय यादी करुन उपविभागीय स्तरावर देण्यात यावी. सदरहू यादी प्रकल्प अधिकारी,ए.आ.वि.प्रकल्प,धारणी यांचेकडे दि. १५/७/१९९९ पर्यंत पुरविण्यात यावी असे जिल्हाधिकारी यांनी सांगीतले. सदरहू कार्यवाही स्वयंसेवी संस्थेची समन्वय समिती मार्फत करण्यात यावी तसेच तालुकास्तरावरील समितीसुध्दा कार्यान्वीत करण्यात यावी. अपेक्षा होमीओ सोसायटी, मोझारी यांनी अंगणवाडी स्तरावरील ग्रेडेशन, आहार इ. सबंधीची माहिती सभेत दिली. तसेच गावात सावकारांचे वर्चस्व आहे. प्रत्येक गावात किचन गार्डन / धान्यकोष योजना इ. राबविण्यात याव्यात अशी सूचना केली. यावर जिल्हाधिकारी यांनी सभेत सांगीतले की, या योजना सद्यस्थितीत कार्यान्वीत आहेत व मागील वर्षी किचन गार्डन योजनेचा ५००० लाभार्थ्यांना लाभ देण्यात आलेला आहे. जर स्वयंसेवी संस्था तयार असतील तर त्यांनीही चालु वर्षासाठी ५००० लाभार्थी निवडण्यात यावे तसेच धान्यकोष योजनेतंर्गत गावनिहाय सभासद करण्यास तयार असल्यास ही योजना त्वरीत अंमलात आणता येऊ शकते. अपर आयुक्त, आदिवासी विकास,अमरावती यांनी सभेत सांगीतले की, अंगणवाडी यांच्या कार्यात सुधारणा होण्याच्यादृष्टीने अंगणवाडीचे निरीक्षणे जास्त घेणे, मुलांचे वजन घेणे, मुलांना स्वच्छताविषयक सूचना देणे इ. कामे करणे आवश्यक आहे.

सभेत संस्थामार्फत अंगणवाडी केंद्रात योग्यप्रकारे इमारत व पुरेशी जागा नाही असे सभेत सांगीतले यावर उपमुख्य कार्यपालन अधिकारी,महिला व बालकल्याण यांनी सभेत सांगीतले की, नवीन योजनेनुसार सर्व अंगणवाडींना इमारती बांधण्याची कार्यवाही लवकरच करण्यात येत आहे यावर सभेत सर्वांचे असे मत पडले की, इमारतीचे काम जेव्हा केव्हा घेण्यात येईल व त्याला विलंबही लागू शकतो. तरी जि.प.मार्फत ज्या अंगणवाडीच्या ठिकाणी दुरुस्तीची आवश्यकता आहे अशा केंद्राना ५००/- रु.प्रती अंगणवाडी उपलब्ध करुन दिल्यास बरीच सुविधा होऊ शकते. ज्या केंद्राच्या ठिकाणी नविन बांधकाम अथवा दुरुस्तीची आवश्यकता आहे अशा ठिकाणी जिल्हा ग्रामीण विकास यंत्रणा यांचेमार्फत कामे घेण्याची कार्यवाही करण्यात यावी.

काही संस्थामार्फत अंगणवाडीसेविका या अत्यंत कठीण परिस्थितीत काम करीत असल्याचे सांगीतले. या सेविका आपल्या घरादारापासून दूर राहून आदिवासींची सेवा करीत आहेत त्यामुळे त्यांच्या भावना व राहणीमान याचा सहानुभूतिपूर्वक विचार करण्यात यावा. तसेच उत्तम कार्य करणा-या अंगणवाडी सेविकांना प्रोत्साहन म्हणून बक्षिस देणे या बाबीचा विचार करणे आवश्यक आहे. यावर जिल्हाधिकारी यांनी उपमुख्य कार्यपालन अधिकारी,महिला व बालकल्याण,जि.प.अमरावती यांना सूचित केले की, महिला व बालकल्याण समिती जि.प.अमरावती मार्फत वैयक्तीक बक्षिसे देण्याचेदृष्टीने चालु वर्षी हा कार्यक्रम घेण्यात यावा तसेच अंगणवाडीच्या कार्यक्षेत्रात बसण्याच्या व्यवस्थेत वाढ/छत/टिनपत्रे इं. पुरविण्याची कार्यवाही करण्याच्यादृष्टीने अंगणवाडीची तपासणी करुन आवश्यक तेथे साहित्य पुरविण्यात यावे.

विदर्भ वनवासी कल्याण आश्रम शाखा, धारणी यांचे प्रतिनिधींनी सभेत सांगीतले की, त्यांची संस्था आरोग्याच्यादृष्टीने कार्य करते. त्यांचे संस्थामार्फत एकूण ३० गावे दत्तक घेतले असून प्रत्येक गावात एक कार्यकर्ता आहे. तसेच या संस्थेमार्फत ४ दवाखाने चालविण्यात येतात व साधारणतः १०० / १२५ लोकांवर उपचार करण्यात येतात तसेच ही संस्था कोणतेही अनुदान न घेता कार्य करीत आहे त्यांच्या संस्थेचे कार्यकर्ते गावातील कमी वजनाच्या मुलांची यादी करुन जवळच्या प्रा.आ.केंद्र / उपकेंद्रांना देण्यात येते तसेच या संस्थेने असे मत व्यक्त केले की, शासनामार्फत आदिवासी लोकांना जे अनुदान

देण्यात येते त्यामुळे त्यांच्या कार्यक्षमतेवर परीणाम झालेला आहे व त्यांचे अनुदान बंद करावे असेही मत व्यक्त केले यावर अपर आयुक्त,आदिवासी विकास,अमरावती यांनी सांगीतले की, आदिवासी हे लोक अत्यंत गरीब स्थितीतील आहेत तसेच मेहनतीसुध्दा आहेत शासनाने त्यांच्या भल्याकरीता हे अनुदान दिले आहे त्यामुळे हे बंद करणे योग्य होणार नाही. तरी या अनुदानाचा जास्तीत जास्त उपयोग कशाप्रकारे करता येईल याप्रकारचे मार्गदर्शन त्यांना करणे अत्यावश्यक आहे जेणेकरुन त्यांत्या आर्थिक क्रियेत वाढ होऊन त्यांचे जिवनमान सुधारण्यास मदत होईल. तरी अशाप्रकारे काम स्वयंसेवी संस्थामार्फत केल्या गेल्यास ते निश्चितच प्रशंसनिय राहील.

स्वयंसेवी संस्थांनी त्यांच्या कार्याचा कसा सहभाग असावा याबाबत खालील बाबीवर माहिती मिळावी अशी अपेक्षा व्यक्त केली.

१. स्वयंसेवी संस्थांनी / कार्यकर्त्यांनी कोणत्याप्रकारचे कार्य करावे अशी शासनाची अपेक्षा आहे.
२. शासकिय अधिका-यांचा व स्वयंसेवी संस्थांचा समन्वय कसा योग्यप्रकारे राहू शकेल.
३. शासकिय योजनांची सर्व माहिती उपलब्ध करणे.
४. मेळघाट विभागातील प्रत्यक्ष अडचणी काय आहेत याबाबतची माहिती.

यावर जिल्हाधिकारी यांनी सांगीतले की, दि. १५/७/१९९९ नंतर स्वयंसेवी संस्थांची समन्वय समितीची बैठक जेव्हा आयोजीत करण्यात येईल त्यावेळेस त्यांच्या संस्थेचे प्रतिनिधी तसेच ५ शासकिय अधिकारी हेसुध्दा राहतील त्यावेळी वरील बाबीसबंधी चर्चा / विनिमय करुन मेळघाट विभागाच्या विकासाबाबत आवश्यक ती नियमावली तयार करण्यात येईल. या बैठकीत मेळघाट विषयी तसेच व्याघ्र प्रकल्पाविषयी आवश्यक ती सर्व माहिती घेण्याच्यादृष्टीने प्रयत्न करता येतील.

मेळघाट मित्र या संस्थेचे प्रतिनिधी यांनी सभेत सांगीतले की, त्यांचे कार्य हतरु परीक्षेत्रात असून २० गावात आहे. या गावात २० शिक्षक आहेत तसेच काही शाळेचे कार्य योग्यप्रकारे होत नाही यावर अपर आयुक्त,आदिवासी विकास,अमरावती यांनी सांगीतले की, जे शिक्षक योग्यप्रकारे कार्य करीत नाहीत त्यांची गावनिहाय माहिती प्रकल्प अधिकारी, धारणी यांच्याकडे दिल्यास त्यांच्यामार्फत आवश्यक त्या सूचना निर्गमित करता येतील तसेच ही बाब मुख्य कार्यकारी अधिकारी,जि.प.अमरावती यांचेही निदर्शनास आणता येऊन कार्यवाहीस गती देता येईल.

सदरहू सभा अत्यंत खेळीमेळीच्या वातावरणात पार पडली व अशाप्रकारे स्वयंसेवी संस्थांची सभा वेळोवेळी आयोजीत करण्यात यावी असे मतही संस्थांमार्फत व्यक्त करण्यात आले यावर जिल्हाधिकारी यांनी सांगीतले की, मेळघाट विकासाच्यादृष्टीने संस्था कार्य करण्यास इच्छुक आहेत त्यामुळे अशा सभा आयोजीत करण्याची व्यवस्था करण्यात येईल. तसेच सर्व स्वयंसेवी संस्थांनी त्यांचे संस्थेबाबतचा पत्ता,कार्यप्रणाली,उद्देश,कार्यक्षेत्र (गांव),कार्यरत कार्यकर्ते यांची संक्षिप्त माहिती जिल्हाधिकारी कार्यालयास पाठविण्यात यावी जेणेकरुन संपर्क करणे सोईचे होईल.

सभेच्या शेवटी सर्व उपस्थितांचे आभार मानण्यात येऊन सभा संपल्याचे जाहीर करण्यात आले.

(मुळ प्रत जिल्हाधिकारी द्वारा स्वाक्षरीत)

जिल्हाधिकारी अमरावती करिता.

AK17.8

WORKSHOP ON CONFLICT RESOLUTION IN BIO-DIVERSITY CONSERVATI

27 - 30TH JULY, 1995, BHOPAL

REBUTTAL OF CHARGES AND CLARIFICATION ON ISSUES RAISED BY BOMBAY ENVIRONMENTAL ACTION GROUP, IN MELGHAT CASE STUDY

BY

GOGATE M.G.*

It is charged by the Bombay Environmental Action Group (BEAG) that under the garb of altering boundary, part of sanctuary has been deleted because of difficulties in translocation of 37 villages, resulting in loss of protection hitherto enjoyed by the flora and fauna in the denotified sanctuary area, that will result in non sustainabilit of existing tiger and major herbivora population.

While providing background of Melghat Tiger Reserve, perspective of legal protection extended to the area is given. Changes in the degree of protection that is or will be accorded, with the change in the legal status, are highlighted and rationale of the changes brought about from time to time, is explained. Effects of various shades of legal protection on habitat protection and manipulation, under the Indian Forest Act, 1927 and Wildlife (Protection) Act, 1972 are indicated. Basic issues such as minimum viable population size, species area relationship, ecological management of the area, conservation biology to conservation practices in tune with ground realities, are explained. Denotification of partial sanctuary area is not detrimental, if long term conservation goals are kept in view, while managing the denotified area. Concept of multiple use management plan as envisaged by the protected area manager, will ensure integrity of project area as a whole. With formation of village and reserve zones and the prescribed management practices, long term enimical influences of forest produce harvest to meet

---

* Conservator of Forests(Research), New P.M.T. Building, Swargate, Pune-411 042.

local needs including grazing, from the villages that cannot be removed because of ground level compulsions, are being restricted to a limited area, thereby effectively neutralising adverse impacts.

It is necessary to integrate views of academicians, conservationist, tribal needs and views of land resource manager, which amplies certain compromises or golden mean. Despite their sincere intention, people remotely connected with ground realities, adopt hard stances, (for example writ by B.N.H.S. in Nagpur High Court) which may jeoparadise efforts of area manager.

Melghat case study indicates a very honest, sincere and transperant approach of integrating needs of tribals in tiger conservation. A very practical way of evolving a gradual transition from do nothing or total conservation, to complimentary multiple use, to conventional forest resource manegement with tribal

[illegible] protection to

local needs including grazing, from the villages that cannot be removed because of ground level compulsions, are being restricted to a limited area, thereby effectively neutralising adverse impacts.

It is necessary to integrate views of academicians, conservationist, tribal needs and views of land resource manager, which amplies certain compromises or golden mean. Despite their sincere intention, people remotely connected with ground realities, adopt hard stances, (for example writ by B.N.A.G. in Nagpur High Court) which may jeoparadise efforts of area manager.

Melghat case study indicates a very honest, sincere and transperant approach of integrating needs of tribals in tiger conservation. A very practical way of evolving a gradual transition from do nothing or total conservation, to complimentary multiple use, to conventional forest resource management with tribal as the focal point, will ensure proper protection to flora and fauna, resulting in support to viable population of tiger alongwith its total pyramid of pray base. Rather than condemning the sincere approach altogether, let us give it a fair trial. Let us put our shoulders together, to pull the "Chariot of Lord Tiger" rather than dissipating energies in trying to pull it in different directions, which will lead to no where.

MINISTRY OF ENVIRONMENT AND FORESTS
IA DIVISION

Subject :- 7th Meeting of the Expert Committee for River Valley and Hydro Electric Projects.

A G E N D A

Dated : 27.8.99.

Time : 11.00 A.M.

Venue: — Paryavaran Bhawan
Conference Room No.403
4th Floor, New Delhi.

Item No.1

Confirmation of the Minutes of the last meeting held on 3rd May, 1999

Item No.2

Consideration of projects.

i) Chikhaldhara Pumped Storage Scheme(2x200 MW), Maharashtra

ii) Pipalpankha Dam Project, Orissa.

Item No.3

Any other item with the permission of the Chair.

Chikhaldhara pumped Storage Scheme(2x200 MW), Maharashtra.

This project is submitted by Irrigation Department,Govt. of Maharashtra.

The project is located in Tehsil Chikhaldara, district Amaravati, Maharashtra. The scheme envisages the construction of two small reservoirs(upper and lower). The upper reservoir located near village Shahapur and lower reservoir near village Baglinga. No villages are coming under submergence. About 303.895 hec. of land(159.795 hec. Agricultural land and 144.150 hec. of Forest land) will be required for project related work. No displacement of population is involved.

Melaghat Tiger reserve is only 4 Km. Away from the project site. The project was considered by the Expert Committee at its meeting held on 24.1.96. The committee desired that the project authority should submit No objection certificate from Steering Committee of project Tiger. Steering Committee of project tiger has rejected the proposal in its meeting held on 31.1.97. Whereas Chief Wildlife Warden of State Government has recommended clearance on 13.6.96. Forest clearance has not been issued for diversion of 144.150 hec. forest land.The proposal was reconsidered by the expert committee. The committee desired that a detailed study to determine he impact of the project on the biohabitat of the project impact area should be done. As desired by the committee a sub group visited the site on 31st March 1999.The site visit report was discussed in the E C meeting on 3.5.99.The committee further desired that Shirr Ahsad Rehamani ,Director BNHS and Project Investigator,WII,Dehradun Should be invited to attend

the next meeting to apprise the members about the project area. As such they have been invited. The committee also desired that The project authority should reply the points raised by Shri Bittu sahagal. The same is enclosed.

COMPLIANCE REPORT

(A) Compliance to the issues raised by Hon. Shri Bittu Sahgal, Member, Expert Committee for River valleys and Shri Kishore Rithe, Honorary wild life warden; vide letter dated 16 th April 1999

Sr No	POINT	COMPLIANCE
1	**Reference to MoEF's Web site** Mr. Sahgal has referred to MoEF website "<http:// www.nic.in envfor mef 125 days 125 days. html/>" and said that according to these guidelines Chikhaldara Pumped Storage Project can not be granted clearance. He has also enclosed relevant portion of these guidelines which say ' Siting Guidelines for location of polluting industries: Under these guidelines. new Units of such industries will not be allowed to be set up within urban areas, a 25 km. belt around the cities having more than one million population, a 0.5 km. wide strip on either side of national highways and railway lines. a 7 km. belt around the periphery of specified wetlands as well as national parks, sanctuaries and core zones of biosphere reserves and within specified distances from hazardous substances installations.	These guidelines clearly indicate that no polluting industries be located wothin a 7 km. belt around the periphery of National Parks, sanctuaries and core zones of biosphere reserves. The proposed Chikhaldara Pumped Storage Scheme is not a polluting industry.
2	**Reference to MoEF's Circular for diversion of forest land for non-forest purposes.** Mr. Bittu Sahgal has suggested committee to reject the project based on the MoEF's circular regarding forest clearance (Guidelines/Circulars issued since November 1998) (Refer to enclosure by Mr. Sahgal a circular by Mr. V.B. Kumar, Asstt. IGF and attached at the end of this report).	a) Ministry has taken a decision not to permit developmental activities inside National Parks/Sanctuaries and Tiger reserves. **The proposed project is located outside the Tiger reserve and a sanctuary** b) Circular suggests that the States and Union territories should avoid recommending use of forest areas inside sanctuaries, national parks and project tiger areas for non-forest purposes **The proposed project does not propose to use any forestland that is located inside sanctuary or national park or tiger reserve**

	c) According to this circular it seems that it is not necessary to go to Indian Wildlife Board for its consent if the project is not located within protected areas (PA). However, proposed project proposal was sent to Indian Wild Life Board. Which has not recommended the proposal. d) <u>There is no question of getting approval of State legislature for denotification since proposed project is not affecting land in any protected area (PA)</u> e) This circular has suggested that in case when area is not a part of PA but rich in wildlife, then State Government should furnish specific comments of Chief Wildlife Warden. The comments of Chief Wildlife Warden (Chief Conservator of Forest (Wildlife), Govt. of Maharashtra) have been submitted and he has recommended the project with some conditions. The conditions laid by Chief Conservator of Forest (Wildlife) have been generally accepted by the project authorities.
3 <u>Reference to the summary of site visit notes taken during discussion at Circuit house, Chikhaldara, March 31, 1999</u>	
a) It is very vital and rich tiger habitalt and cannot be sacrificed.	The Project authorities, based on the studies conducted by Zoological Survey of India, Pune University and comments by the Deptt. of Forests and Wildlife, Govt. of India, has not rejected mobility of some important animals in the proposed project area. However their reports have not confirmed that area is vital and rich tiger habitat. These animals, especially among <u>predators, panthers have been occasionally reported from this area.</u>
b) While the report initially stated that the project would be constructed more than 10 kms. away from the tiger reserve, in turns out that in reality it was as close as four kms. away at its closest point from the actual boundary of the reserve. This violates the guidelines of the MoEF. What is more, the site of the lower and upper dams in being used by tigers as confirmed by my own personal visits to the area and by other naturalists such as Kishor Rithe and even by the Field Director of the Melghat Tiger Reserve.	About distance, the matter has been already clarified earlier. During site visit, the droppings of panther and not of tiger were found, and project authorities have never disagreed with occasional presence of them in the project area

c)	There seemed to be an attempt in the project documents to undermine the value of the area by stating that the existing wildlife population was low. This is untrue. The densities are comparable with those in most parts of the Melghat Tiger Reserve. In my experience and that of Mr. Kishor Rithe, the area is rich in biodiversity and is extremely valuable. In addition, a report of the area by the Zoological Survey of India (ZSI) has substantiated this view as it mentions that tiger, leopard, sloth bear, jungle cat etc. frequent the area.	Usually faunal diversity depends on the density and variety of vegetation in given area. It is very evident from studies conducted on flora and fauna by Pune University and Zoological Survey of India and from the satellite imagery (Which is enclosed as part of EIA document) that as compared to Melghat Tiger Project area, the submergence area of proposed project is quite degraded, more so in case of upper dam.Such forest areas will obviously show less faunal densities. This fact has been also confirmed during the site visit. However project authorities has never denied occasional occurrence of large animals in the area. The project authorities and also the ZSI (See annexure 14. Information to be added to EIA report by the Director, ZSI point number 7. Faunal rehabilitation feasibility) are of the firm opinion that the faunal rehabilitation potential of the area after project completion is good. In fact project authorities, with the measures that are proposed in EIA and with acceptance of Chief Wildlife Warden's conditions, in general, claim that the wildlife condition in this area will improve after the completion of the project.
d)	Vital tiger breading habitat: i) The Melghat area is one of the most important tiger breeding habitats in the world as it affords a continuity of around 2,700 sq. kms. This continuity cannot be allowed to be disrupted under any circumstances. This is why the Maharashtra Government has given up commercial felling in the area at a cost to the state of over Rs. 300 crores already. The valley that the project authorities seek to drown plays a vital role in the dispersal of cubs after they attain the age of 18 months for males and 24 months for females. By threatening this habitats, these young animals would have no place to go at the precise age when the mortality rate of tiger cubs is highest as they can fall easy victim to disturbances including poachers and to hunger.	It has been made very cle-- that area doesn't form a breeding ground for tigers. And it is not at present, even suitable for disp..sion of young ones since habitat is quite degraded: there is a considerable human disturbance and non-availability of sufficient prey. In fact due to establishment of anti-poaching unit that is proposed as a part of the project and post construction scenario, habitat conditions will improve and become more suitable for dispersion of tiger cubs.
	ii) There is a global concern for the tiger and the construction of this project would not be received well by the international community that was only recently promised by the Indian Government that it is expanding the tiger's range by offering protection to habitats such as the forests identified by the Chikhaldara Pumped Storage Project which is a connecting corridor between the West Melghat Forest Division and the Melghat Tiger Reserve.	It was made clear by Mr. Patki, Field Director, Melghat Tiger Reserve during site visit that at present Tiger Project is spread over 1676 sq.km. and even if area is increased to 4000 sq.km. which was done earlier, the proposed project area will not be its part. It is because of its discontinuity. The proposed project envisages to construct two dams with a very small submergence area and it is not a linking corridor between west Melghat Forest Division and the Melghat Tiger reserve. (Please refer to figure 1.2 page 1.11 and figure 3.1 page 3.7 of EIA Document)

iii) I (Mr. Sahgal) also pointed out that though they clothe less than four percent of the Vidarbha's forests, these tiger habitats are responsible for over 30 percent of the water that is available to the people of the region. For drought prone Vidarbha in other words, the forest itself is a mega-dam as it helps harvest water to recharge ground water and augment surface water.	By constructing two small impoundments as proposed in project will help storage of rainwater and ultimately help to recherge ground water. The present water scarcity situation will improve because of the project.
iv) The dry deciduous ecosystem of Melghat is maintained by animals such as the tigher, sloth bear, pangolin, ratel, gaur, nilgai, cheetal and leopard. Every species has its own unique role and we must allow them to continue playing this role without the kind of stupendous disturbance that will follow when thousand of workers and machines descend on an areas such as this	• No development will take place without any even slightest disturbance. The proposed project takes utmost care to minimise the disturbance and proposes strict measures to make wildlife habitat better than what it is today. This is being done by way of scientific CAT Plan, compensatory afforestation, establishment of anti-poaching unit, complete check on use of firewood by the workers etc. All this will be highly beneficial to improve ecosystem in the region eventhough there will be disturbance during construction phase.
(v) I (Mr. Sahgal) explained that near the Nagarjunasagar Tiger Reserve even the Department of Atomic Energy was convinced not to pursue a uranium mining project proposal and the World Bank sponsored Andhra Pradesh State Highways Department agreed to move the alignment of its road 30 kms. south of the Tiger Reserve through which it was originally supposed to pass.	As in case of Nagarjun Sagar, the present project is not planned within tiger reserve/sanctuary. As in case of Andhra Pradesh State Highways road project in tiger reserve, where it is possible to shift road but pumped storage scheme requires unique geographical location and it connot be shifted easily like roads. In any case the proposed project is not within any tiger reserve/sanctuary.
c) **Endangered species on schedule I of the wildlife (Protection) Act 1972 at Project site.**	
i) Mr. Bhowmik produced a copy of the Zoological Survey of India report that confirmed the presence of several endangered Schedule I species in the proposed submergence zone.	Project proponents have never denied occasional occurrence of some endangered species in the project area. Kindly refer to MoEF questionnaire Sr.No. 2.5 page 4 enclosed in the EIA document and also chapter 4.5 page 4.8 on ecological impact assessment.
ii) Mr. Patki then also made his views knows and said in very clear terms that the project would be coming up in an area that was rich in wildlife and that this could possibly affect the breeding biology of several species. His field staff who were present and who had surveyed the area has confirmed to him that tigers and leopards and several other species used the habitat. Mrs. Malhotra asked why the Chief Wildlife Warden had not raised any objections. Mr. Patki replied that he had the Chief Wildlife Warden's written submission and he could read it out if necessary, however, Mrs. Malhotra said this was not necessary as his views were with the Committee. As far as the issue of distance of the project from the tiger reserve, she confirmed that the project authorities had corrected their earlier statement and that at one	Our stand on area being wildlife habitat has been made very clear in several earlier explanations. Comments of Chief Wildlife Warden have been submitted.

point, the project boundary was indeed only four km from that of the Melghat Tiger Reserve.	
iii) Mr. Sahgal added that a new National policy, was on the anvil whereby the importance of connecting corridors between protected areas would be recognised. Mrs. Malhotra sought MoEF clarification from Mr. Bhowmik on this issue. He said that this policy was not finalised and therefore was not taken into consideration. Mr. Patki, Director of the Project Tiger Reserve (Melghat), then stated on being asked to clarify his views that Melghat was one of only three viable breeding habitats for the tiger in this part of Maharashtra, apart from Todoba and Nagzira. He went on to explain that Melghat consists of 4,000 sq.km. out of which 2,940 is forest area. A total of 1,676 is under the Melghat Tiger Reserve. Administratively, this area could be divided into 1) The core area of 361 sq.km. knows as Gugamul National Part ii) The buffer area, or the Melghat Sanctuary which consists of 788 sq.km. and iii) The multiple use area which is 576 sq.km.	a) Proposed project site is not a connecting corridor between any two protected areas so there is no risk of loosing any corridor of migration of wildlife between Protected Areas. b) Mr. Patki while giving details of Melghat Tiger Project had clarified that earlier nearly 4000 sq.km. area was considered for the tiger project but after denotification, now it is only 1676 sq.km. undere tiger reserve and even if we consider earlier 4000 sq.km. area, the present proposed Chikhaldara Pumped Storage Scheme area was not a part of it. It is because it is located beyond the natural boundaries of tiger project.
f) **<u>Project site is the dispersal area for young tiger cubs.</u>** i) He (Mr. Patki) clarified that the lower dam site in particular, while strictly outside the tiger reserve boundary, was a very good forest and that wild animals do not recognise any man-made lines or boundaries. Animals he said were bound to cross over between the different forest Zones. The last Tiger census showed the existence of nearly 90-95 tigers in the Melghat area. Only 70-75 were located in the project area, the remaining 30 per cent lived outside in forests such as the lower dam site. Evidence of tigers frequenting the areas outside the Reserve has been found. As there is less prey base available to the predators, there are nearly 500-600 cattle kills per annum.	Project authorities have not denied occasional presence of tigers in the lower dam submergence area. And it is claimed that habitat conditions during operational stage will become even better. And it is clear that at present, habitat is not very favourable for tiger. Mr. Patki mentioned that there are 70-75 tigers located in the project area (i.e. 1676 sq.km.) and about 20-25 tigers are located outside in forests (if Melghat has 4000 sq.km. of potential tiger habitat which means 4000-1676 dq.km. i.e. 2324 sq.km. of surrounding area support 25 tigers i.e. about 93 sq.km. area supports a tiger. And if we consider Chikhaldara Pumped Storage Scheme a part of this area, it occupies only 144.15 ha. (i.e. about one and a half sq.km. distributed over two small submergence areas). This is a small area to cause any significant damage to the habitat.
ii) He (Mr. Patki) stressed that Melghat was one of the largest blocks of dry deciduous broad leaf forests in Asia, and probably the largest such forest to harbour a healthy tiger population. In response to Mrs. Malhotra's questions as to whether any timber extraction is carried out in this area, he said that the forest department prefers to maintain this forest in its complete wilderness and even trees that fall naturally are allowed to rot as this too is part of the forest ecosystem. He stated that the Chikhaldara Pumped Storage falls in the forest area where no	Mr. Patki has explained how at present Melghat Forests are managed. Whatever he explained is the normal management practice of any protected forest in Maharashtra. Project authorities do not deny that if one considers entire Melghat region it is one of the biodiversity rich area. Occurrence of 700 species of plants in entire Melghat region is quite natural. And in India due to natural dispersal mechanism, in any given area except islands, one would find some similarity with other floristic regions. As he has mentioned similarities with Himalayas and western Ghats. This is how Indian flora is

commercial operation have been allowed since the area was home to rare/endangered species including mouse deer, pangolin and caracal. On being asked why this was not included in the report of the Chief Wildlife Warden, Mr. Patki declined to comment stating that he has not been consulted and that the Chairman should speak to the Chief Wildlife Warden directly. He added that the Melghat region under discussion is very rich in biodiversity with nearly 700 plant species found of which nearly 275 are medicinal and have a similarity with Himalayan and Western Ghat Zone plants.	evolved. The point of concern here is whether the project is going to cause any extinction of species that are threatened. And the surveys carried out by the Botanical Survey of India (annexure No.6 in EIA document) and University of Pune has clearly indicated that there are no any threatened species which will be affected.
iii) When asked about his views on how the project would impact the forest and its wildlife, Mr. Patki expressed serious concern about the impact caused by the actual construction of the dam as the setting up of labour colonies and damage to the forest. I then provided the example of the Pench National Park where an irrigation project under construction caused the inflow of 2000 people into the park. These people still refuse to vacate these lands over a 15 years later. I explained that Mr. Patki should only be asked about the value of the wildlife of the reserve and not his opinion on whether or not the dam should be built as that was a matter for the Committee to discuss. Forcing him to speak under duress might jeopardise his position with the Mahahrashtra Government which had not authorised him to express any such opinion.	Mr. Patki was made aware by project authorities during site meeting that adequate measures are being taken to reduce impact during construction phase like antipoaching unit, complete ban on use of firewood by labourers etc. Even Mr. M.G.Gogate. CCF(Wildlife) in his comment had raised an issue of evacuation of colonies to which specific replies have been given by the project authorities. In fact labour colonies are located far outside the project construction site.
g) **Views of Hon. wildlife warden, Amravati** i) Mr. Kishor Rithe Honorary wildlife Warden, Amravati (officially appointed by the Maharashtra Government) then submitted a written note for the benefit of the Site Visit Committee. This report may kindly be circulated to all members of the Expert Committee. He expressed the concerns of NGOs in the area with whom this project was discussed in great detail. He begain by reiterating that wildlife knows no boundaries and hence a discussion about boundary lines had little meaning. In his opinion, pressure needs to be diverted away from the Park in particular. With the pumped project, cattle grazing, which is occuring in one area of the reserve would shift to other area thereby degrading those as well, and possibly exerting more pressure on the core area. This would affect the food supply of the other herbivores in the forest, which would in turn affect carnivores such as the tiger. The West Melghat Forest Division he stated, acts to absorb grazing pressure and diverts cattle herders away from the inside of Melghat. Thus when	Looking into about one and a half sq.km. of submergence area including both dams together, it is not going to significantly affect grazing potential of the area. Even the CAT plan when implemented will increase grazing potential than present. In fact, equivalent area(144.15 ha), adjacent to the present forest area is being afforested as per compensatory afforestation plan. And as it is, as per the traditional grazing rites, cattle grazing in reserve forest in most of the Melghat region is permitted, that being important source of livelihood of Gavalies (cattle grazers). And cattle camps in forest areas is a regular legally permitted phenomenon.

h)	**Project Tiger wants to increase protection to outlying areas of the Melghat Tiger habitat.**	
	i) At this Point Mr. Patki stepped in to explain to the Site Visit team the impact of the roads being built in the Tiger Reserve Area., pointing out that these particularly affected the hydrology and the regeneration of grasses and shrubs. More roads might only make the situation worse. He explained that the Chief Wildlife Warden had given directions to strengthen protection to the outer fringes of the Melghat Tiger Reserve. In fact,there was a proposal to unify three areas into one contiguous tiger habitat to include, besides the Melghat reserved forest area, Ambabarwa, Wan and Narnala. These would all be under the unified charge of the Field Director of the Melghat Tiger Reserve.	Project does not propose to construct any new road in the forest area. In case of Upper dam, approach road is through a private land and is not in a forest. In case of lower dam, existing forest road will be improved to approach lower dam site. The approach road to power plant and cables will pass through a tunnel. So there is no question of roads affecting hydrology and regeneration of grasses and shrubs. When Mr. Patki had mentioned about the proposal to unify three area, Ambabarwa, Wan and Narnala and bring under unified charge of Field Director of Melghat Tiger Reserve, it was made clear that the proposed pumped storage scheme area is not a part of these three areas. We hope Mr. Patki's comments are on a general planned policies of Melghat Tiger Project.
	ii) At this point I (Mr. Sahgal) Pointed out that the entire Melghat region was drought prone and that over 1,000 children had died of malnutrition outside the Tiger Reserve area. This is because the tubers, roots, vines and creepers, in addition to fish, crabs and other such foods, were not available to the Korku communities. Mr. Patki confirmed this fact and added that the forest of Melghat was itself very water-rich though it looked dry to the inexperienced eye. This could best be judged by the fact that nearly 470 natural waterholes have been enumerated, apart from the thousands of sources where water oozes out onto the surface from underground springs and wells. Mr. Rithe said that tankers of water go to the villages outside the reserved area but never into the forest villages and that changing this habitat and that too for a water project would be a great folly.	It is welknown fact that a typical dry deciduous forest like Melghat area is flooded with water in every monsoon and water availability rapidly declines in summer. This is due to a typical geological structure, impervious bedrock. Extreme temperatures and [illegible] scarcity in summer has resulted in deciduous nature of forests. This is a natural phenomenon. By impounding water as proposed by the project will help to reduce water scarcity in this region and groundwater. to some extent even surface water availability will improve. This will be highly beneficial to local people. Within the submergence zone there is not a single forest village or even a hut that will be affected. Due to the project apart from secondary benefits, one can definitely expect considerable reduction in malnutrition deaths in Melghat region.

this garzing land is occupied for the Chikhaldara Project, the biotic pressure will inevitably shift elsewhere.	
ii) His second point was that there would be impact on agricultural land as crops grown in the existing regions may not grow elsewhere. Agricultural land is very scarce in the area and diversion would not be in the interests of the region. Nearly 3.5 lakh tribals from the areas of Chikhaldara and Dharni have agricultural land only near these two villages. The project report mentions that agricultural land is to be taken for labour colonies for both the upper and lower dams. At this point Mrs. Malhotra asked the officials of the Irrigation Department whether agricultural land was going to be used for the project and if so would agricultural land be given in return. Mr. Nagre replied that 60.97 hectares of private land would be acquired for both construction and for the colonies for the work force. There would be a need for this land for the approach road, quarrying etc.	For the project as explained by Mr. Nagre, Chief Engineer, only about 60.97 hectares of agricultural land is being acquired and the affected families are being rehabilitated as per Governemtn of Maharashtra norms. However, as recommended by the Chairperson, Mrs. Anna Malhotra, efforts are being made to minimize the land acquisition. Eventhough this is not a irrigation project, as a secondary benefit, there will be seepage of water in Datpadi river and recharge of groundwater, this ultimately will increase water availability in the presently water scarce area and it will increase agricultural productivity locally.
iii) Mr. Rithe then pointed out that the Government of Maharashtra had been planning to resettle 22 villages from Melghat since 1995 and was unable to do so because the Revenue department had flatly refused to allocate any land saying that not an inch of agricultural land is available.	The proposed project is not affecting any gaothan and not even a hut is being submerged. There is no question of resettlement.
iv) Mr. Rithe also raised the issue of the existence of a national monuments, the Gavilgadh Fort. Mrs. Malhotra asked whether the ASI had issued any certificate about the safety of this fort, but the Project Authorities could not show this in their document, which made no mention of this fort by name. Mrs. Malhotra asked for a specific statement regarding the fort from the Archaeological Society of India.	Project authority has requested Director, Archaeological survey of India for such a specific comment with respect to Gavilgadh fort. This will be submitted to the committee after it is received.
v) Mr. Rithe then pointed out that there were three overlapping project in the Chikhaldara area and that the impact of all three had to be assessed by the Ministry of Environment as the State Government had a financial interest in promoting commerce over nature conservation. He named the project as the Chikhaldara Hill Station Project, Project Tiger and the Chikhaldara Pumped Reservoir Project. He added that a fourth project, the Upper Tapi Stage II dam project had just been mooted by the state Government. All these put together would kill the tiger and its home.	We do not wish to comment on other projects. Project proponents have given enough explanation to indicate that Chikhaldara Pumped Storage Scheme will yield immense benefits with least environmental losses. Chikhaldara Hill Station has been established by British and is in existence since year 1823.

[illegible] the point raised by Deputy Director, MoEF, Government of India, New Delhi vide letter No. J-12011/8/95-IA-I dated 21st May 1999

POINT	COMPLANCE
"Submergence of Upper Reservoir does not serve as habitat for scheduled wild life species. However it is used as a feeding ground for a variety of wild life moving through the tract" This appears to be contradictory. This may be clarified.	Before construction, the area of upper reservoir is used as a feeding ground by the variety of wild life moving through the tract is true and same is observed by Z.S.I. However it is difficult for wild life to make their permanent home in this area due to following reasons. 1) Existing forest cover is degraded making it difficult for wildlife to prey as it requires hiding place. 2) In the down stream of upper reservoir, there are big vertical clipps and upstream is covered by thick population of the villages like Chikhaldara, Motha, Madki, Mariampur etc. It clearly indicates that no hiding place for the wildlife is available. Which is not a favourable situation for wildlife to make this area as their permenant home. Hence both the statements are ture and not contradictory.

We strongly feel that looking at the immense benefits, social economical and ecological that the project envisages, the committee is request to clear the project without much further delay.

Executive Engineer
Hydro Electric Dn. No. 1
Amravati

BRIEF REPORT ON MEETING OF DISTRICT ADMINISTRATION, FOREST DEPARTMENT, NGOs, AND VILLAGERS, AT BORI VILLAGE, MELGHAT TIGER RESERVE, MAHARASHTRA

29 October, 1999

A meeting was held in Bori village of the Melghat Tiger Reserve (MTR), Maharashtra, to discuss the settlement of rights issue in the MTR on October 29, 1999. Following is a brief report of the meeting.

This meeting had been fixed at an earlier workshop organised by the Maharashtra Tribal Forum at Chikhaldara, District Amravati, Maharashtra, at which tribal and environmental groups and the MTR's Field Director and Dy. Field Director had participated. There had at that meeting been some confusion since the forest officials had claimed that 20 out of the 22 villages in the Melghat Sanctuary wanted to move out, while the social groups had claimed that most of the villages were in fact against displacement. Moreover, local people have had the sword of displacement hanging over their heads for at least a decade. This has been largely due to faulty interpretation of the law, which in fact has a provision to allow people to stay within sanctuaries (though not national parks). It was to discuss these issues that forest officials, social activisits, wildlife groups and the local people had decided to meet in one of the villages of the sanctuary, to directly ask the villagers about these issues.

Bori, where the meeting was held, is one of the villages which reportedly wants to move out. The meeting was attended by:

- Residents (mostly Gawli and Korku communities) of villages within Melghat (primarily Bori village)
- Officials/staff of the Forest Department including the MTR Field Director, V.T. Patki and Deputy Field Director, R. Wankhede
- Praveen Pardeshi, then Jt. Sec., Forests, Maharashtra State
- Mr. Mallick, Divisional Commissioner
- O.P. Gupta, Collector, Amravati
- Sanjay Agarwal, SDO, Dharni, who conducted the inquiry for the settlement of rights procedure
- Representatives of social NGOs working in the region including : Purnima Upadhyay, Bandu Sane, Ranjeet Ghodeswar and others of Khoj; Datta Patil of YUVA; Dinesh Gholse of Environmental Global; other NGOs such as Prem, Apeksha etc.;
- Kishor Rithe, Honorary Wildlife Warden, Amravati
- Representatives of NGOs from other regions, including: Ashish Kothari and Neeraj Vagholikar, Kalpavriksh Pune; Danita Daniel and Jaishree Oberoi, WWF- Pune; Srilata Menon, Centre for Environment Education, Pune.

Since the meeting was held in Bori, the focus of the meeting was primarily on rehabilitation of Bori, though the issue of settlement of rights in other villages of Melghat, and on possibilities of integrating livelihood concerns within the MTR, were also brought up. .

The SDO, Dharni, Mr. Sanjay Agarwal, introduced the issue and asked the villagers of Bori to express their opinion. Several villagers voiced their willingness to be relocated provided that the rehabilitation package is to their satisfaction. Some villagers voiced their concern about people displaced by the Chandrabaga dam, who had not received proper compensation. A brief discussion followed on what the provisions of the package will be. The villagers submitted a list of demands which should be considered while designing the rehabilitation package.

Praveen Pardeshi, then Jt. Sec., Forests (he has now been appointed Jt. Sec. in the Chief Minister's office), mentioned that Bori, Kund and Koha, were three villages which were being considered for relocation, but initially the rehabilitation process will be attempted only in Bori village. A committee will be set up under the Collector with representatives from various sectors, to monitor the entire process to ensure that it is done satisfactorily. He went on to say that the relocation of Bori, which is a very small village, is being looked upon as a test case. If it appears that this is not really working out, any further attempts at relocation will not be considered by the Government.

He said that the people in Melghat need not worry about forced displacement. In any case, it is also physically unfeasible to displace all the 22 villages in the sanctuary. The situation in Bori (and a few others) is different because they are small and the people are wanting to be relocated. He also stressed on separating the discussion on voluntary rehabilitation of villages from the larger issue of the settlement of rights of the majority of villages which will stay on in the sanctuary. For these villages, he said, the focus will have to be put on watershed management close to the villages so that cattle do not have to be taken deep into the forest for drinking; and also considering that grazing is a major problem in Melghat, scrub bulls will have to be castrated and the livestock quality improved.

The Collector, Amravati, Mr. O.P.Gupta, then outlined the three main points being made by the government officials:

1) A rehabilitation package will be prepared for those villages who want to voluntary be relocated. Initially only Bori will be considered. The package will be designed and put before the villagers for their inputs and only then will the rehabilitation process begin.
2) There will be no forced displacement.
3) A programme will be developed for the villages staying inside the sanctuary for management of water resources, grazing etc.

Ashish Kothari, of Kalpavriksh, Pune, said that the district administration's commitment that there will be no forced displacement, is critical. The Collector needs now to issue this in writing to all the villages, so that the decade-old sword hanging on their heads is removed. The Collector seemed agreeable to this suggestion. Kothari went on to say that for the villages which will stay on in the sanctuary, most likely a majority of the 22, there was a need to work out joint management strategies including livelihood rights and opportunities, alternatives to over-grazing, and participation in management.

Many of the social groups expressed the need for the settlement of rights report to be made publicly available. The SDO, Dharni, said that this information will be available in his office.

Dinesh Gholse of Environment Global, asked whether the rehabilitation site is in a scheduled area, as is the present location of Bori. This was a very relevant question since a number of constitutional powers have been conferred to tribal and associated communities in scheduled areas, under the Panchayat (Extension to Scheduled Areas) Act (PESA), 1996. It was made clear that the site identified is not a scheduled area. This issue will have to be looked at carefully so that people who are being relocated do not lose out on the benefits given to them as a result of PESA.

Dutta Patil of YUVA stressed the need to put the entire R&R package before the villagers of Bori, and obtain their full consent, before concluding that they are ready to move out. Bandu Sane of Khoj felt that it was important not to make the villagers suffer in the struggle between NGOs and the Forest Department.

The MTR Field Director, Mr. Patki, thanked everyone for coming to the meeting, and expressed hope that the decisions will help to secure the future of Melghat.

Kishor Rithe, Honorary Wildlife Warden, said that this issue of rehabilitation had been dragging for many years and the proactive stand taken by all concerned should be followed up to ensure that this process is done in a time-bound manner, and to the satisfaction of people.

The Divisional Commissioner, Mr. Mallick, then summed up the proceedings, and outlined the benefits to be given to the villagers Bori as a part of the rehabilitation package.

Since the women of Bori, though present, had not participated in the discussions at all, a separate brief meeting was held with them. Amongst the most important points they raised was whether all the non-timber forest produce, and the produce they get from trees they had themselves planted, would be available in the resettlement site or not. Pardeshi and Gupta assured them that this would be ensured.

(Report by Neeraj Vagholikar, Kalpavriksh)
5 November, 1999

(Pl. also see, attached, Kalpavriksh's letter regarding follow-up to this meeting).

SUMMARY OF KEY DISCUSSION POINTS/DECISIONS TAKEN AT MEETING AT BORI VILLAGE, 29/10/99, AND FOLLOW-UP NEEDED

1) Collector, Amravati, to issue a notice to each of the 22 villages, in local language, that there will be no forced displacement.

2) This change should also be reflected in the SDO's settlement report. The report has been written with the assumption that in sanctuaries it is inevitable to displace people. Thus the focus has been on rehabilitation, and the report ends with the statement that the 22 villages should be displaced phase by phase.

3) A committee to plan, oversee, and monitor the rehabilitation of Bori needs to be set up immediately. The committee could consist of:
a) 3 members of the Gram Sabha of Bori (representing both Gavli and Korku communities)
b) Collector, Amravati
c) Field Director, Melghat TR
d) Jt. Sec., Forests, GOM
e) At least 2 members of the local NGO Coordination group (from groups such as Yuva and Khoj). The NGO co-ordination should be asked to nominate these members.
f) Kishor Rithe, Honorary Wildlife Warden
g) Dilip Gode, Vidarbha Nature Conservation Society & Convenor, Vidarbha Paryavaran Parishad
h) Bittu Sahgal

4) A Melghat management advisory committee needs to be set up to discuss and guide issues such as:
   a) The settlement of rights of villages which will stay on.
   b) Livelihood options villagers wanting to remain inside, and their involvement in the conservation of wildlife/forests and management of natural resources.
   c) Threats to the TR and its wildlife, including, for instance, the impacts of tourism and urbanisation in Chikhaldara, Semadoh, Dharni, etc., especially with respect to fuelwood consumption, noise, litter/sewage, etc.?

   Considering that most villages will remain inside, this process needs to be given as much priority as the resettlement of Bori.

5) The Panchayat (Extension to Scheduled Areas) Act (PESA), 1996, gives a number of powers to communities living in scheduled areas. Importantly, it confers constitutional powers to people in such areas. Hence, while rehabilitating communities from scheduled areas (with respect to the impending Bori relocation), it is important to remember that:
a) the alternative land is in a scheduled area, or
b) if suitable land is not available in the concerned scheduled area, the State should make a provision for extending the provisions of PESA to the relevant village.

   PESA has grave implications for future management of scheduled areas, with respect to empowering tribal and associated communities, hence this issue is critical.

(As recorded and suggested by Kalpavriksh members Neeraj Vagholikar and Ashish Kothari who were present at the meeting).

4 November, 1999

SUGGESTED ACTIONS BY MELGHAT NGOS, AS FOLLOW-UP TO BORI VILLAGE MEETING OF 29/10/99

1) NGO Coordination to immediately meet the Collector, Amravati, to stress follow up regarding:
   a) issue of letter from Collector stating that there will be no forced displacement in Melghat, to each village;
   b) request a change in the settlement of rights report, reflecting this assurance (since at the moment the report assumes phased relocation of all villages).
2) SDO, Dharni, has to be met, to obtain the complete settlement report (the missing annexures). This has to be examined to see if the rights proformas submitted by the NGOs have been included. **This has to be done on a priority basis.** Future follow up depends on this action. NGO Coordination to discuss this report as soon as possible.
3) Dutta Patil to work on draft rehabilitation plan of Bori in consultation with Dinesh Gholse. This should be circulated to people and the NGOs for comments, within a month.
4) NGO Coordination to meet to brainstorm on various livelihood and conservation options for those villages opting to stay inside the Tiger Reserve. This is a precursor to possible joint management strategies. Issues of over-grazing, livestock and farm productivity, water availability, livelihood options based on forest produce, actions against poaching and theft of forest produce, etc., need to be urgently discussed and resolutions attempted. Involving local people will be possible only after we offer them viable alternatives. **To be discussed on a priority basis.**
5) Could the NGOs help in setting up informal Van Suraksha Samitis in the villages within and around the Reserve? If these samitis could start reporting illegal activities to the Forest Department and to outside NGOs and the press, it will help build an important bridge, and also of course curtail the illegalities of the Department's own staff! Even, strategically, setting up of these samitis will give strength to the villagers vis-à-vis the Department.
6) NGO Coordination could encourage systematic documentation of the above, including the socio-economic/ecological situation in each village, traditions related to conservation/sustainable use of biological resources, regular recording of illegal activities, etc. Such documentation will help build a solid case for joint management.
7) The initiative taken by NGOs towards self-education regarding wildlife, legal, and livelihood issues, on 31/10/99, should be continued with more such sessions. Assistance from other groups (WWF-I, CEE, Sanctuary, Kalpavriksh, Nature Conservation Society Amravati, etc., as also the Forest Department) should be sought, while in turn educating these groups about issues relevant to Melghat.
8) Involvement in the Department's ecodevelopment activities, to the extent these are considered appropriate, should be sought more pro-actively, especially following the discussions with Mr. Wankhede regarding this.

(Note by Neeraj Vagholikar and Ashish Kothari)
Kalpavriksh, Aptmt. 5, Shree Dutta Krupa, 908 Deccan Gymkhana, Pune 411004

5 November, 1999

मा.मंत्री, सार्वजनीक आरोग्य, महाराष्ट्र राज्य, मुंबई

यांनी आयोजिलेल्या

नवसंजीवन योजनेच्या सभेची

तसेच

मेळघाट विभागाबाबत

टिपणी

जिल्हाधिकारी कार्यालय, अमरावती.

दि. १५ जून, १९९८

DPO

मा.मुख्यमंत्री, महाराष्ट्र राज्य, मुंबई यांचे अध्यक्षतेखाली

नवसंजीवन योजनेची सभा

दिनांक - ११ जून १९९८

स्थळ - मा. मुख्यमंत्री यांचे समिती कक्ष,

मंत्रालय, मुंबई.

अनुक्रमणिका

अ.क्र.	विवरण	पृष्ठ क्रमांक
१	२	३
१	अमरावती जिल्ह्याची व मेळघाट बाबतची सर्वसाधारण माहीती	१
२	बालमृत्यु बाबतची माहीती	२
३	प्रेडेशनचा तपशिल	३
४	आरोग्य सुविधा, वैद्यकीय अधिकारी इत्यादी बाबत माहीती	४
५	आरोग्यविषयक योजनांची माहीती	५ ते ७
६	पाणी विषयक माहिती	८ ते ९
७	महिला व बाल कल्याण विभागाची माहीती	९
८	पोषण विषयक कार्यक्रम	१० ते ११
९	धान्य पुरवठा योजना	११ ते १३
१०	खावटी कर्ज योजना	१३
११	धान्यकोष योजना	१४
१२	रस्ते विकास	१४ ते १५
१३	मेळघाट व्याघ्र प्रकल्प	१५ ते १६
१४	रोजगार विषयक माहिती	१६
१५	विद्युतीकरण	१७
१६	इतर योजना	१८ ते २०
१७	बिनतारी संदेश यंत्रणा	२०
१८	दुरदर्शन / सेवाभावी संस्था / प्रवाशी वाहतुक इ.	२१
१९	जनसमस्या नि.करण व मा.उच्च न्यायालय, नागपुर यांचे आदेश	२२
२०	नवसंजीवन योजना १९९८-९९ // प्रपत्र //	२३

अमरावती जिल्ह्याची व मेळघाट बाबतची सर्व साधारण माहीती.

अ.क्र.	बाब	अमरावती जिल्हा	मेळघाट क्षेत्र
१	२	३	४
१	भौगोलीक क्षेत्र (चौ.कि.मी.)	१२,२१२	३,९५७
२	वनजमीन क्षेत्रफळ (चौ.कि.मी.)	३,५७५	२,९४१
३	लागवडी योग्य क्षेत्र (हेक्टर)	७,६३,०००	७६,८५८
४	एकूण गावांची संख्या	१,९९६	३५०
५	एकूण लोकसंख्या - १९७१	१५,४१,२०९	१,०७,७६०
	- १९८१	१८,६१,४१०	१,४२,८१०
	- १९९१	२२,००,०५७	१,८९,६००
६	अनुसुचित जाती - १९९१	३,८४,४९९	११,९७५
७	अनुसुचित जमाती - १९९१	३,१६,४४८	१,४३,३६०
८	आदिवासी लोकसंख्येची टक्केवारी	१४.३८	७५.६०
९	सरासरी पर्जन्यमान (मि.मि.)	८५८	१,१८७
१०	प्राथमिक आरोग्य केंद्र	५४	११
११	ग्रामिण रूग्णालय	९	२
१२	एकूण आरोग्य उपकेंद्र	२८७	९५
१३	एकूण अंगणवाडी केंद्र	१,५१२	३३५
१४	ग्रामपंचायती	८३२	११६
१५	आश्रम शाळा - शासकीय	१६	१३
	अनुदानीत	२०	१४
१६	साक्षरतेची टक्केवारी	५९	३७.३८

बालमृत्युची माहीती - (० ते ६ वर्षे वयोगट)

माहे जानेवारी १९९७ ते मे १९९८ या कालावधीमध्ये विविध आजाराने ० ते ६ वर्षे वयोगटातील झालेले बालमृत्यु याबाबतचा तपशिल दर्शविणारे विवरणपत्र ..

महीना	१९९७ मधिल बालमृत्यु		१९९८ मधिल बालमृत्यु	
	रोगांमुळे	इतर कारणाने	रोगांमुळे	इतर कारणाने
१	२	३	४	५
जानेवारी	४३	(एकत्र)	३०	१८
फेब्रुवारी	५६	(एकत्र)	१५	३४
मार्च	४९	(एकत्र)	२६	२७
एप्रिल	२०	१४	२२	१७
मे	२८	१८	(३२) २०	(९) २१
जून	२३	२३		
जुलै	३३	२४		
ऑगष्ट	५८	३१		
सप्टेंबर	६४	४८		
ऑक्टोबर	३७	३२		
नोव्हेंबर	३०	२८		
डिसेंबर	२२	२३		
एकुण	४६३	२४१	११३ (१२५)	११७ (१०५)

तिन महिन्याच्या आतील बालकांच्या मृत्युची कारणे -

अ) गर्भावस्थेत स्त्रियांच्या आहाराच्या प्रमाणात उणिवता -

ब) कमी वयात लग्न होणे.

क) वारंवार बाळंतपणे व दोन अपत्यामधील कमी अंतर

ड) बालकाची माता शेत कामावर जात असल्याने संगोपनात कमतरता

इ) बालकांच्या औषधोपचारासाठी वैदु / भगत यांचेकडे उपचाराची प्रवृत्ती

फ) अपुरे दिवसाचे अपत्य

ग) अंधश्रध्दा व आरोग्य शिक्षणाचा अभाव

बालरोग तज्ञांच्या मदतीनं प्रत्यंक कोरकु मुलाचं ग्रेड १,२,३ व ४ असं ग्रेडनिहाय वर्गिकरण करण्यात येत असुन त्याबाबतचा तपशिल खालीलप्रमाणे आहे.

Month	Gradation						% of Grade III & IV	% of Grade Ii,III & IV
	General	I	II	III	IV	Total		
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Apr-97	9430	13282	10643	957	132	34444	3.16	34.06
Apr-96	8788	13222	10675	1102	114	33901	3.59	35.08
May-97	8495	12249	10519	1291	176	32730	4.48	36.62
May-96	8512	13503	12463	1186	164	35828	3.77	38.55
Jun-97	8951	13959	11243	1080	134	35367	3.43	35.22
Jun-96	8110	13148	11672	1527	258	34715	5.14	38.76
Jul-97	8384	13945	11208	982	128	34647	3.20	35.55
Jul-96	9688	11675	11935	1499	132	34929	4.67	38.84
Aug-97	8418	13831	11809	1291	179	35528	4.14	37.38
Aug-96	8901	13295	11990	1633	262	36081	5.25	38.48
Sep-97	8727	13816	11750	1111	212	35616	3.71	36.71
Sep-96	7150	12812	12086	1601	277	33926	5.54	41.16
Oct.97	8394	14019	11614	1030	212	35269	3.52	36.45
Oct.96	8716	13001	12420	1569	258	35964	5.08	39.61
Nov.97	9183	13923	11104	1296	112	35218	2.86	34.39
Nov.96	7303	13103	11866	1295	196	33763	4.42	39.56
Dec.97	10307	15115	11157	770	80	37429	2.27	32.06
Dec.96	8805	13487	9733	944	147	33128	3.29	32.67
Jan.98	10583	14755	10368	708	79	36493	2.16	30.57
Jan.97	8751	13474	11233	888	110	34456	2.90	35.50
Feb.98	11294	14828	9914	657	70	36763	1.98	28.94
Feb.97	9539	12507	10826	742	86	33700	2.46	34.58
March 98	11326	15547	9807	673	83	37436	2.02	28.22
March 97	9535	13455	10647	718	76	34431	2.31	33.23
April 98	10994	15600	10287	643	82	37606	1.93	29.28
April 97	9430	13282	10643	957	132	34444	3.16	34.06
May 98	10315	14755	10595	1221	198	37084	3.83	32.40
May 97	8495	12249	10519	1291	176	32730	4.48	36.62

आरोग्य सुविधा -

या कार्यक्रमांतर्गत मेळघाट विभागातील आदिवासींना विशेष वैद्यकिय सेवा उपलब्ध करून देण्यात येत आहे. या सेवेमध्ये खालील बाबींचा प्रामुख्याने समावेश करण्यात आलेला आहे. त्याविषयीची माहीती खालीलप्रमाणे -

आरोग्य संस्थांची माहीती

अ.क्र.	संस्थेचे नाव	संस्थांची संख्या		
		धारणी	चिखलदरा	एकूण
१	२	३	४	५
१	ग्रामीण रूग्णालय	१	१	२
२	प्राथमिक आरोग्य केंद्र	६	५	११
३	प्राथमिक आरोग्य उपकेंद्र	५२	४३	९५
४	फिरते आरोग्य पथक	३	४	७
५	प्राथमीक आरोग्य पथक	३	३	६
६	अंगणवाडी केंद्र	२०४	१३१	३३५

वैद्यकीय अधिकारी / कर्मचारी यांची रिक्त पदांबाबतची माहीती -

महीना	मंजुर पदे		रिक्त पदे	
	वैद्यकीय अधिकारी ग्रेड १,२ व ३	वैद्यकीय कर्मचारी	वैद्यकीय अधिकारी ग्रेड १,२ व ३	वैद्यकीय कर्मचारी
१	२	३	४	५
जानेवारी ९८	४६	३३१	२	३
फेब्रुवारी ९८	४६	३३१	३	१०
मार्च ९८	४६	३३१	१	९
एप्रिल ९८	४६	३३१	३	१३
मे ९८	४६	३३१	३	१४

टिप - रिक्त पदे भरण्यासाठी आदेश दि. ६/६/९८ रोजी निर्गमित करण्यात आलेले आहेत.

आरोग्यविषयक विशेष योजनांची माहीती -

१) भरारी पथके --

अ) २२ मानसेवी वैद्यकीय अधिकारी (बी.ए.एम.एस.) यांची प्रत्येक प्राथमिक आरोग्य केंद्रासाठी दोन याप्रमाणे दि. ३१-१२-९८ पर्यंत नियुक्ती करण्यात आली आहे.

ब) वरील २२ वैद्यकीय अधिका-यांकरीता २२ वाहने भाड्याने घेण्याबाबत शासन निर्णय प्राप्त झाला आहे व वाहने भाड्याने घेण्याची कार्यवाही करण्यात आली आहे. १८ वाहने मेळघाट विभागात पोहचलेली आहेत.

२) पाडा स्वयंसेवक -- मेळघाट विभागात प्रत्येक गावासाठी सरासरी दोन पाडा स्वयंसेवकांची नियुक्ती करण्यात आली आहे. प्रत्येक पाडा स्वयंसेवकास ३०० रूपये प्रतीमाह मानधन दिले जाते. एकूण ७०० व्यक्तींची नेमणुक माहे ऑक्टोबर १९९८ पर्यंत करण्यात आलेली आहे.

३) दायीच्या मासीक सभा योजना -- ३८४ दायींना प्रशिक्षण देवून प्रत्येक दायीला मासीक सभेकरीता रू ५० देण्यात येतात. या योजनेवर मार्च १९९८ अखेर २.२४ लक्ष रूपये खर्च झालेला आहे. ही योजना चालु वर्षाकरीता देखील कार्यान्वीत आहे.

४) औषधी अनुदान - प्रत्येक प्राथमीक आरोग्य केंद्राच्या औषधी अनुदानात ६०,००० रूपयां - वरून ८०,००० रू. पर्यंत वाढ करण्यात आलेली आहे.

५) आय.सी.युनीट - धारणी व चिखलदरा येथे बालकांसाठी आय.सी.यु. युनीट बांधले असुन ते कार्यरत झाले आहे.

६) मातृत्व अनुदान - गर्भवती महीलांना सातव्या, आठव्या व नवव्या महीण्यासाठी तसेच प्रसुतीनंतर एक महीण्यासाठी रूपये २०० प्रती माह याप्रमाणे ८०० रूपये देण्यात येत आहेत. सदर योजनेस मार्च १९९९ पर्यंत मंजूरी प्राप्त झालेली आहे.

७) आरोग्य खात्याच्या बालरोग तज्ञांना १५ - १५ दिवसांच्या प्रतीनियुक्तीवर नेमण्यात येते. चालु वर्षी प्रतीनियुक्ती करण्याची कार्यवाही प्रगतीत आहे. या तज्ञामार्फत बालकांची तपासणी व औषधोपचार करण्यात येत असतो.

८) मेळघाट विभागात अतिरीक्त जिल्हा आरोग्य अधिकारी हे पद निर्माण करण्यात आले असुन हे पद सध्या प्रतीनियुक्तीवर भरण्यात आले आहे.

आरोग्य विषयक योजना -

मेळघाट विभागात बालमृत्यूचे प्रमाण कमी होण्याच्या दृष्टीने तसेच माता व बालके यांना आरोग्यविषयक सुविधा वेळेवर उपलब्ध होण्यासाठी शासनाने १९९८-९९ वर्षात आरोग्यविषयक खालील नविन योजना सुरु केलेल्या आहेत.

अ.क्र.	योजनेचे नाव	योजनेचा कालावधी
१	गर्भवती स्त्रींयांना मातृत्व अनुदान	३१-३-९९
२	पाडा स्वयंसेवक योजना	ऑक्टोबर ९८
३	भरारी पथक योजना	३१-१२-९८
४	दायी बैठक योजना	३१-३-९९

१) लिक्विड क्लोरीन १ एप्रील पासुन उपलब्ध करणे :-

मेळघाट भागात उन्हाळ्यात, पावसाळा कालावधीत साथरोग प्रतिबंधात्मक उपाययोजना करणे अत्यंत आवश्यक आहे. पाणी शुध्दीकरण हा साथरोग प्रतिबंधनाचा महत्वाचा घटक असल्याने दिनांक १एप्रील पासुनच लिक्विड क्लोरीन उपलब्ध असणे आवश्यक आहे.सन् १९९७-९८ वर्षात मेळघाटातील सर्व घरामध्ये (एकुण ३२,००० घरे) लिक्वीड क्लोरीनच्या बॉटलचे वाटप करण्यात आलेले होते. या करीता रुपये ७,६८,०००/- खर्च झालेला होता. सन् १९९८-९९ वर्षाकरीता सुध्दा रुपये ७,६८,०००/- पर्यंत खर्च अपेक्षीत आहे. याकरीता तरतूद उपलब्ध झाली असून ४००० बॉटल्स (२४ रू.प्रत्येकी) करीता आदेश निर्गमीत केले आहे.

२) अतिरिक्त जिल्हा आरोग्य अधिकारी मेळघाट हे पद कर्मचारीवर्गासह मंजुर करणे:-

शासन निर्णय क्र.टीएपी/ १०९७/ प्र.क्र./ ७०/ का.९७/ का.८ आदिवासी विकास विभाग दिनांक ३०-४-१९९७ नुसार शासनाने अतिरिक्त जिल्हा आरोग्य अधिकारी, धारणी या पदास मंजुरी दिली. मात्र नियमीतपणे हे पद न भरता प्रतिनियुक्तीने भरण्यात आले. तसेच कर्मचारी वृंद सुध्दा मंजुर करण्यात आला नाही त्यामुळे प्रभावी सनियंत्रण करतांना अनेक अडचणींना सामोरे जावे लागले. करीता अतिरीक्त जिल्हा आरोग्य अधिकारी, मेळघाट हे पद व आवश्यक कर्मचारी वर्ग व अधिकारासह मंजुर करण्यात यावे .

३) वाहन दुरुस्ती पथक मेळघाट येथे ठेवणे. :-

उपसंचालक, वाहतुक, पुणे यांचे सुचनेनुसार नागपुर येथील वाहन दुरुस्ती पथक आले असून सेमाडोह येथे कार्यरत आहे.

४) वाहन इंधन दुरुस्ती अनुदानात वाढ :-

मेळघाट भागातील आरोग्य विभागातील वाहनांची दुरुस्ती लक्षात घेऊन शासनाने वाहन व इंधन दुरुस्ती अनुदानात वाढ करुन रु.२०,०००/- अनुदान दरवर्षीकरीता सन् १९९७-९८ मध्ये मंजुर केले. मात्र प्रत्यक्षात सदर अनुदान अपुरे पडत असल्यामुळे ते वाढवुन रुपये ३०,००० /- एवढे करण्यात यावे.

५) वैद्यकीय अधिकारी वर्ग-३ ची पदे पदोन्नत करुन वर्ग-२ करणे :-

मेळघाट भागाकरीता एम.बी.बी.एस.डॉक्टर उपलब्ध होत नसल्यामुळे प्रा.आ.केंद्रात उपलब्ध असलेल्या वर्ग -३ च्या दोन पदापैकी एक पद पदनवत करुन वर्ग-३ चे करण्यात आलेले होते.मात्र सध्या एम.बी.बी.एस.डॉक्टर उपलब्ध असल्याने सदर पदाचे पुन्हा पदोन्नत वर्ग-२ ची केल्यास एक वैध्यकीय अधिकारी कार्यक्षेत्रात फिरतीवर असतांना एक वैध्यकीय अधिकारी प्रा.आ.केंद्रात उपलब्ध राहील व आदीवासी बांधवांना त्यांच्या सेवेचा लाभ घेता येईल.

६) कर्मचारी निवासस्थान व आरोग्य संस्था त्वरीत बांधणे :-

मेळघाट भागात कर्मचा-यांना तसेच अधिका-यांना राहण्याची सोय उपलब्ध नसल्यामुळे कार्य करण्यांस अडचण निर्माण होते.तसेच आकृती बंधनानुसार आरोग्य संस्थे करीता ईमारत कोठेच उपलब्ध होत नाही. करीता मेळघाट भागातील सर्व कर्मचारी व अधिकारी यांना राहण्या करीता निवासस्थान बांधण्यात यावे व आरोग्य संस्था प्राधान्याने बांधण्यात याव्यात.

७) मेळघाट भागात पाठविण्यात येणा-या शासकीय बालरोग तज्ञांना प्रोत्साहनपर भत्ता देण्याबाबत -

मेळघाट भागात बालरोग तज्ञांना सन् १९९७-९८ वर्षात पाठविण्यात आले होते व त्यांना प्रत्येक भेटी करीता रु ३००/- भत्ता देण्यात आला होता मात्र त्यांचा अपेक्षीत परीणाम दिसुन आलेला नाही. परंतु मेळघाट भागातील प्रत्येक प्रा.आ.केंद्रात एकएक महिन्याकरीता शासकीय बालरोग तज्ञांना प्रतिनियुक्ती देण्यात आली असता त्यांचा अपेक्षीत परिणाम सुध्दा दिसुन आला.बालमृत्यू प्रमाणात बरेच प्रमाणात घट येण्यास मदत झाली. करीता मेळघाट भागात प्रतिनियुक्तीवर जाणा-या शासकीय बालरोग तज्ञांना रु.२०००/- द.म. प्रोत्साहनपर भत्ता दिल्यास वैद्यकीय अधिकारी स्वच्छेने मेळघाट जाण्यास तयार राहतील करीता सदर बालरोग तज्ञांना रु.२०००/- प्रोत्साहनपर भत्ता मंजुर करण्यात यावा.

पाण्याच्या नमुन्याबाबत माहीती -

महीना	१९९६-९७			१९९७-९८			१९९८-९९		
	घेतलेले पाणी नमुने	अयोग्य पाणी नमुने	स्तंभ ३ ची टक्के	घेतलेले पाणी नमुने	अयोग्य पाणी नमुने	स्तंभ ६ ची टक्के	घेतलेले पाणी नमुने	अयोग्य पाणी नमुने	स्तंभ ९ ची टक्के
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०
एप्रिल	३२५	७८	२४	४५९	७९	१७	२४५	२८	११
मे	२६५	७१	२७	३६२	६७	१८	५१९	४९	९
जुन	३२६	१०१	३१	२४४	१६	६			
जुलै	३३२	४३	१३	३२२	२८	८			
ऑगष्ट	४१२	४९	१२	४३५	३९	८			
सप्टेंबर	३६६	४८	१३	३४६	२३	६			
ऑक्टोबर	१७२	३१	१८	३०६	४०	१३			
नोव्हेंबर	२०१	३६	१८	२३४	७	३			
डिसेंबर	२२६	२२	१०	२३१	४	२			
जानेवारी	२३५	८	३	२३९	५	२			
फेब्रुवारी	२५४	२१	८	२५२	२०	८			
मार्च	२१७	४५	२१	३०७	५	२			

शुध्द पाण्याचा पुरवठा-

पाणी शुध्द करण्यासाठी टी.सी.एल. पावडरचा वापर करण्यात येतो. टी.सी.एल.पावडरचा पुरवठा तालुका स्तरावर, ग्रामपंचायत स्तरावर उपलब्ध करून देण्यात आलेला आहे.प्रत्येक गावातील आरोग्य कर्मचारी यांचेकडे पावडरचे वाटप करण्याची तसेच दुषित पाण्याचे नमुने वेळोवेळी तपासणी करण्याची जबाबदारी सोपविण्यात आली आहे.

माहे ऑगष्ट ९७ ते मे ९८ पर्यंत करण्यात आलेल्या ब्लिचींग पावडरच्या पुरवठ्याबाबतची माहीती खालीलप्रमाणे आहे.

ब्लिचींग पावडरचा पुरवठा व वापर-

महीना	सुरवातीची शिल्लक व झालेला पुरवठा	महीण्यातील वापर	अखेरची शिल्लक	क्लोरीन बॉटलचा पुरवठा
१	२	३	४	५
ऑगष्ट ९७	६.२२२	२.०७५	४.१४७	३२००० बॉटलचा पुरवठा करण्यात आला.
सप्टेंबर ९७	४.१४७	२.००७	२.१४०	
ऑक्टोबर९७	८.१४०	०.७७५	७.३६५	
नोव्हेंबर ९७	७.३६५	३.२२५	४.१४०	
डिसेंबर ९७	४.१४०	१.५९९	२.५४१	
जानेवारी ९८	२.५४१	१.०९१	१.४५०	
फेब्रुवारी ९८	१.४५०	१.०००	०.४५०	
मार्च ९८	१०.२००	३.३२५	६.८७५	
एप्रिल ९८	६.८७५	१.५३५	५.३४०	
मे ९८	६.८४०	१.६८७	५.१५३	

टिप - धारणी व चिखलदरा तालुक्यात ब्लिचींग पावडरची आवश्यकता क्रमशः १५ मेट्रीक टन व ७ मेट्रीक टन असते. त्यानुसार ब्लिचींग पावडरचा पुरवठा करण्यात येतो. मेळघाट विभागात सुमारे ३२००० कुटूंब आहेत. त्यानुसार या कुटूंबांना ३२००० क्लोरीन बॉटल्सचा पुरवठा करण्यात आला होता. याचप्रमाणे चालु वर्षातही वरीलप्रमाणे पुरवठा करण्याचे लक्ष निर्धारीत केलेले आहे.

महिला व बालकल्याण विभागामार्फत राबविण्यात येत असलेल्या विशेष योजनांची माहीती

१) पाणी निर्जंतुक करण्याकरीता जुलै ९७ ते सप्टेंबर ९७ पर्यंत ३२,००० क्लोरीनच्या बॉटल्स प्रत्येक कुटूंबास एक याप्रमाणे पुरविण्यात आलेल्या आहेत.चालु वर्षीही याचप्रमाणात पुरवठा करण्याचे लक्ष आहे.

२) ग्रेड ३ व ४ च्या मुलांना दिवसातुन ४ वेळा खिचडी, बरबटी, शिरा या स्वरूपात खाऊ दिला जातो

३) ग्रेड १ व ग्रेड २ तसेच गर्भवती महिला व स्तनदा मातांना दिवसातुन दोनदा खाऊ दिला जातो.

४) जागतीक बॅंकेमार्फत एकुन ३४४ अंगणवाड्यांचे नविन बांधकाम प्रस्तावित आहे. त्यासाठी प्रत्येक गावात दोन हजार चौ.मि.जागाची निवड चालु आहे.

५) ४४ बालवाड्यांचे अंगणवाडी केंद्रात रूपांतर करावयाचे आहे. त्यासाठीचा प्रस्ताव केंद्र शासनाकडे पाठविलेला आहे.

६) अंगणवाडी सेविका / मदतनिस यांचे मानधनात ५०० रूपयांवरून ६५० रू.वाढ करण्यात आलेली आहे.

७) लोकाश्रयातुन अंगणवाडी केंद्रात ७ डझन नेलकटर्स तसेच कंगवे , साबन , नेपकीन इत्यादीचे ७५ किटचे वाटप मागील वर्षात करण्यात आलेले आहे. याचप्रकारची कार्यवाही चालु वर्षातही करण्याचे नियोजीत आहे.

पोषण विषयक कार्यक्रम -

या कार्यक्रमा अंतर्गत धारणी तालुक्यात २०४ व चिखलदरा तालुक्यात १४० अशा एकुण ३४४ अंगणवाडया कार्यरत आहेत. येथे ० ते ६ वर्ष वयोगटातील मुले व स्तनदा मातांची नोंदणी केली जाते या अंगणवाडी केंद्रात वय व वजनाप्रमाणे लाभार्थींना पौष्टीक आहार दिला जातो. या शिवाय या केंद्रात मुलांचे आरोग्य तपासणी, स्त्रीयांचे आरोग्य शिक्षण व प्रथमोपचार यांची व्यवस्था देखील करण्यात आलेली आहे.

माहे एप्रिल १९९८ च्या अहवालाप्रमाणे बालविकास प्रकल्प धारणीचे अंतर्गत कार्यरत असलेल्या २०४ अंगणवाडी मधुन २५,४४० लाभार्थींना व बालविकास प्रकल्प चिखलदराचे अंतर्गत कार्यरत असलेल्या १४० अंगणावाडीमधुन १४,३४५ लाभार्थींना खिचडी या पौष्टीक आहाराचे वाटप करण्यात आले.

पोषण विषयक माहितीचा तपशिल - माहे एप्रिल १९९८...

प्रकल्पाचे नाव - धारणी / अंगणवाडी संख्या - २०४. / आहाराचा प्रकार - खिचडी.

पोषण आहाराचा साठा मार्च ९८ ची शिल्लक	महीण्यातील आवक	एकुण साठा	आहार वाटप केलेले लाभार्थी				
			० ते ६वर्षे वयाची मुले	गरोदर महीला	स्तनदा माता	कुपोषित बालके	एकूण
१	२	३	४	५	६	७	
तांदुळ - १६४९.०१	–	१६४९.०१	२०६२१	१८८५	२४८२	४५२	२५४४०
मुगडाळ- ६५३.०२	–	६५३.०२					
हळद - ९३.७७	–	९३.७७					
मिठ - ७१.०१	–	७१.०१					
चवळी/मटकी ६१०.२४	–	६१०.२४					

प्रकल्पाचे नाव -चिखलदरा / अंगणवाडी संख्या - १३९ / आहाराचा प्रकार - खिचडी.

पोषण आहाराचा साठा मार्च ९८ ची शिल्लक	महीण्यातील आवक	एकुण साठा	आहार वाटप केलेले लाभार्थी				
			० ते ६वर्षे वयाची मुले	गरोदर महीला	स्तनदा माता	कुपोषित बालके	एकुण
१	२	३	४	५	६	७	
तांदुळ - १५६.९०	७०१.००	८५७.९०	११८०३	१०९४	१२८०	१६८	१४३४५
मुगडाळ- १२१.९५	२७८.००	३९९.९५					
हळद - ५.६७	३.००	८.६७					
मिठ - २२.७४	९.००	३१.७४					
चवळी/मटकी २४.६२	४६८.५०	४९३.१२					

धान्य पुरवठा योजना -

मेळघाट विभागात सद्य स्थितीत असलेली स्वस्त धान्य दुकाने व गोदामे याबाबतची माहे एप्रिल १९९८ अखेरची माहीती...

अ.क्र.	विवरण	धारणी	चिखलदरा	एकुण
१	२	३	४	५
१	गावे	१४८	१६९	३१७
२	स्वस्त धान्य दुकाने	१६३	१३९	३०२
३	शिधा पत्रकांची एकुण संख्या	२६५०९	१६९६४	४३४७३
४	नियमीत गोदामे एकुण संख्या	३	४	७

पर्जन्यपुर्व साठवणूक -

धारणी व चिखलदरा या दोन्ही ठिकाणी पावसाळ्यात खालीलप्रमाणे हंगामी गोदामे उघडण्यात आलेली आहेत.

१) धारणी तालुक्यात एकूण ११ हंगामी गोदामे उघडण्यात आली असून त्यांना १६ अतिदुर्गम गावे जोडण्यात आलेली आहेत. या गोदामात पर्जन्यपुर्व गहू व तांदुळाचा आवश्यक साठा ठेवण्यात आलेला आहे.

२) चिखलदरा तालुक्यात एकुण ९ हंगामी गोदामे उघडण्यात आली असुन त्यांना १८ अतिदुर्गम गावे जोडण्यात आलेली आहेत.

३) दोन्ही तालुक्यात गहु एपीएल - १६९० क्विंटल, बीपीएल - ५३० क्विंटल तसेच तांदुळ एपीएल १५८० क्विंटल व बीपीएल - ३४० क्विंटल याप्रमाणे साठा करण्यात आलेला आहे.

महिना निहाय धान्य पुरवठा -

(आकडे - क्विंटलमधे)

बाब	दुकानदारांनी केलेली उचल			कार्ड धारकांना केलेले वितरण		
	फेब्रु.९८	मार्च ९८	एप्रिल ९८	फेब्रुवारी९८	मार्च ९८	एप्रिल ९८
१	२	३	४	५	६	७
गहु - एपीएल	४३९६	४६७८	३६१७	४२२६	४५००	३५३४
बिपीएल	१७७५	१६९९	१६९६	१६९५	१६१९	१६३६
तांदुळ-एपीएल	२९०१	७८५	१६००	२७७१	७७९	१५६५
बिपीएल	११२३	९९८	११८३	१०८३	९५८	११४७

व्दार वितरण व्यवस्था -

महाराष्ट्र शासनाचे आदेशांन्वये विशेष कृती कार्यक्रमांतर्गत अमरावती जिल्ह्यातील दुर्गम व अती दुर्गम आदिवासी क्षेत्र म्हणुन चिखलदरा तालुक्यात १-४-९३ पासुन व धारणी तालुक्यात १-८-९३ पासुन व्दार वितरण योजना सुरू करण्यात आली आहे. यासाठी शासनाकडुन उपलब्ध करून देण्यात आलेल्या ९ वाहनाव्दारे धान्य वाटपाचे काम सध्या सुरळीतपणे चालु आहे.

विशेष अर्थसहाय्यीत दर योजना -

या योजने अंतर्गत करण्यात येत असलेल्या शिधा जिनसांच्या वाटपाचे प्रमाण व विक्रीदर - -

(विक्री दर रूपयात)

अ.क्र.	मालाचा प्रकार	वाटपाचे प्रमाण	विक्री दर (प्रती कीलो)
१	२	३	४
१	गहु (बीपीएल)	६ किलो प्रती कार्ड	३.००
२	गहु (एपीएल)	२ किलो प्रती व्यक्ती	३.००
३	तांदुळ (बीपीएल)	४ किलो प्रती कार्ड	४.००
४	तांदुळ (एपीएल)फाईन	६ किलो प्रती व्यक्ती	५.५०
५	तुर डाळ	१ किलो प्रती कार्ड	१२.००
६	चना डाळ	१ किलो प्रती कार्ड	८.००
७	खाद्य तेल	१ लिटर प्रती कार्ड	२५.००
८	साखर	४२५ ग्रॅम प्रती व्यक्ती	९.०५
९	चहा (पॅकेट)	१०० ग्रॅम प्रती कार्ड	१०.४०
१०	आयोडीनयुक्त मिठ	१ किलो प्रती कार्ड	१.६५
११	स्नानाचा साबुन (नग)	२ वड्या प्रती कार्ड	३.४०
१२	धुण्याचा साबुन (नग)	२ वड्या प्रती कार्ड	२.४०

खावटी कर्ज योजना -

खावटी योजने अंतर्गत धारणी तालुक्यातील १९ व चिखलदरा तालुक्यातील १६ अशा एकुण ३५ आदवासी सेवा सहकारी संस्थामार्फत खावटी कर्ज योजना राबविण्यत येत आहे. खावटी कर्ज ९० टक्के धान्य स्वरुपात व १० टक्के रोख स्वरुपात वाटप करण्यात येते. खावटी कर्ज योजनेअंतर्गत आदिवासी कुटूंबातील १ ते ४ युनीट सभासदास ४०० रू., ५ ते ६ युनीट कुटूंब सभासदास ८०० रू. व त्यावरील युनीट असलेल्या कुटूंब सभासदास खावटी कर्ज १००० रूपये देण्याची तरतुद आहे. १९९७-९८ या वर्षात एकुण २९७२ आदिवासी कुटूंबास धान्य स्वरूपात २३.७८ लक्ष रू. व रोख स्वरूपात २.६२ लक्ष रू. असे एकूण २६.४० लक्ष रू. खर्च करण्यात आले आहे. १९९८-९९ या वर्षात शासनाकडुन २६.१० लक्ष रू. तरतुद अपेक्षीत असून ३००० सभासद कुटूंबांना लाभ देण्याचे उद्दीष्ट ठरविले आहे.

धान्य कोष योजना -

सर्वप्रथम लाकटु या गावांत ही योजना राबविण्यात आली. मेळघाट विभागातील स्वंयसेवी संस्थाना या कार्यक्रमासाठी प्रवृत्त करुन जास्तीत जास्त गावात ही योजना राबविण्याच्या दृष्टीने सूचना देण्यात आलेल्या आहेत. कस्तुरबा गांधी ट्रस्ट, धारणी या संस्थेमार्फत मार्च १९९८ अखेर एकुण २५ गांवात ही योजना सुरु असुन योजनेचे १३९१ सभासद आहेत.

धान्यकोष योजना सुरु असलेली गावे.

धारणी तालुका :- १) राजपुर २)बारुतांडा ३)जांब ४)बोथरा ५) बेरदाभरु ६) रत्नापुर ७) हिराबंबई ८) पोटीलावा ९) नारवाटी १०) राजामालुर ११) घोटा १२) सोसोखेडा १३) चिंचघाट १४) दिदंबा १५) मोरवा १६) रेहटया १७) बिरोटी १८) उकुपाटी १९)हरदोळी २०) लवादा २१) सावलीखेडा २२) निरगुडी २३) जामपाणी.

चिखलदरा तालुका :- १) गडगाभांडुम २) भांडुम

१९९८-९९ या वर्षात धारणी व चिखलदरा तालुक्यात अतिरीक्त २५ गावात नविन धान्यकोष योजना सुरू करण्याचे प्रस्तावित आहे. तसेच चालु धान्यकोष योजनेंतर्गत ३०० सभासदांची वाढ अपेक्षित आहे.याकरीता एकुण १०.८० लक्ष रू. अपेक्षीत आहे.

रस्ते विकास -

मेळघाट विभागात ९४ गावे बारमाही रस्त्याने जोडावयाची होती. त्यापैकी ५१ गावे जोडण्यात आली असुन बाकीचे गावे प्रस्तावीत आहेत. जोडण्यात आलेल्या गावांची यादी खालीलप्रमाणे आहे.

चिखलदरा तालुका -

१) बहादरपुर २) चौऱ्यामल ३) केली ४) जामुनाला ५) खाडीमल ६) लोणझरी ७) मरीयम ८) नवलगाव ९) पिपादरी १०) मिलखेडा ११) गरजदरी १२)करंजखेडा १३) खारी १४) खिरपाणी १५) मेनघाट १६) पाटकहु १७) पिपलीया १८) वाडपाटी १९) झिंगापुर २०) आहळ २१) मेमना २२) मिलखेडा (मनभंग) (२३) ढोमणीफाटा २४) भांदी २५) कमालपुर २६) हत्तीघाट २७) बोरी (२८) चिलाटी (२९) काकादरी ३०) कालापांढरी ३१) लवादा (भुलोरी) ३२) रक्षा ३३) सोमठाणा खुर्द

धारणी तालुका -

१) आकी २) चुटीया ३) धारकोट ४) धोदरा ५) ढाकरमल ६) काकरमल ७) कसाईखेडा ८) गोबरकहु ९) लाकटु १०) पडीदाम ११) रभांग १२) चाकर्दा १३) झापल १४) ढोमनाढाना १५) जिराढाणा १६) नारवटी १७) पलसकुंडी १८) कासमार

उर्वरीत गावांना बारमाही रस्त्याने जोडण्याच्या नियोजना संबंधीचा तपशिल खालीलप्रमाणे आहे.-

चिखलदरा तालुका -

१) अमोना २) आडनदी ३) बारूगव्हाण ४) भांडुम (ढाकना) ५) भांडुम (सलीता) ६) बोरधा ७) बोरट्याखेडा ८) बुतरूम ९) बोडु १०) दामीया ११) डोलार १२) गौरखेडा १३) कुंड १४) कुही १५) पिली १६) एकताई १७) मारीता १८) माडीझडप १९) नागरतास २०) पांढराखडक २१) रेहट्याखेडा २२) सावरपाणी २३) सिमोरी २४) सलीता २५) सावरखेडा २६) सुमिता २७) टेंभरू २८) डोमी २९) लाखेवाडा ३०) वान

(कोकटु हे गाव व्याघ्र प्रकल्पाच्या कोअर क्षेत्रांतर्गत असल्यामुळे, जैतादेही हे गाव सापन धरणाखाली गेल्याने व टेकाडखेडा हे गाव ओसाड असल्यामुळे यांना बारमाही रस्त्याने जोडावयाच्या कार्यक्रमांतर्गत समाविष्ट करण्याची आवश्यकता नाही.)

धारणी तालुका -

१) बुलुमगव्हाण २) भवर ३) चोपन ४) चेथार ५) खामदा ६) कवडाझिरी ७) खिडकी ८) कोकमार ९) कुंड (ढोकडा) १०) रेहटीया

मेळघाट विभागातील व्याघ्र प्रकल्पाबाबत माहीती -

अ.क्र.	तपशिल	क्षेत्रफळ (चौ.कि.मी.)	गावांची संख्या	लोकसंख्या
१	अति संरक्षित क्षेत्र (कोअर एरिया)	३६१.२८	- -	- -
२	बफर झोन (मेळघाट अभयारण्य)	७८८.५५	२२	९०६०
३	मल्टीपल क्षेत्र	५२६.९०	३९	१५५०६
	एकुण व्याघ्र प्रकल्प	१६७६.९३	६१	२४५६६

मेळघाट अभयारण्य मधील २२ गावांची यादी - खालीलप्रमाणे आहे.- -

१) मेमना २) सेमाडोह ३) पिली ४) माखला ५) माडीझडप ६) रायपुर ७) चोपन ८) मालुर ९) मांगीया १०) रोरा ११) अढाव १२) ढाकणा १३) गुल्लरघाट १४) धारगड १५) केलपाणी १६) डोलार १७) कोहा १८) कुंड १९) वैराट २०) पस्तलाई २१) चुर्णी २२) बोरी

व्याघ्र प्रकल्पातील गावांच्या पुनर्वसनाबाबत -

मेळघाट व्याघ्र प्रकल्पातील अभयारण्यात २२ गावांचे वन्य प्राणी संरक्षण कायद्यांतर्गत प्राथमीक स्वरूपाची चौकशी सुरू असुन शासनाकडुन या गावांचे पुनर्वसनाबाबतचे स्पष्ट धोरण कळविलेले नाही.

रोजगार विषयक माहीती - - - -

मेळघाट विभागातील प्रत्येक आदिवासी खेड्याला किंवा त्या खेड्याच्या गटाला पुरेशा प्रमाणात रोजगाराच्या संधी उपलब्ध करून देण्यासाठी तसेच आदिवासींचे कामाच्या अभावी स्थलांतर होऊ नये म्हणून मेळघाट मध्ये प्रत्येक गावात रोहयोची कामे मंजूर केलेली आहेत.तसेच रोहयो अंतर्गत काम करणा-या मजूरांना दर दिवसी एक किलो गहू विनामुल्य देण्याची व्यवस्था करण्यात आली आहे.

मेळघाट विभागातील रो.ह.यो.व इतर योजनांची १८ / ४ / १९९८ अखेरची माहीती...

अ.क्र	कामाचा प्रकार	सुरू कामे		शेल्फवरील, प्रस्तावीत व सुरू होऊन बंद पडलेली कामे	
		कामांची संख्या	मजुर उपस्थिती	कामांची संख्या	मजुर क्षमता
१	२	३	४	५	६
१	रोजगार हमी योजना	२२०	१८०२	५९३	२५९१३
२	जवाहर रोजगार योजना	४२	८४६	४४	३४२०
३	खात्याची कामे	५६०	१९३१८	२२६	६२६०
४	आश्वासीत रोज.योजना	१७	१११	६५	५८००
५	एकुण	८३९	२२०७७	९२८	४१३९३

रोजगार हमी योजना व इतर योजनांतर्गत प्रत्येक गावात कामनिहाय नियोजन केलेले आहे. शिवाय रो.ह.यो. अंतर्गत काम करणा-या मजुरांना दर दिवसी एक किलो गहु विनामुल्य देण्याची कार्यवाही करण्यात आलेली आहे.

विद्युतीकरण -

१) ३१७ गावात विद्युतीकरण झालेले असुन ४३ गावात सौर उर्जेवर चालणारे दिवे बसविण्यात आले आहेत.

२) हातरु परिक्षेत्रामधिल १९ गावापैकी ७ गावाचे विद्युतीकरण झाले असुन १२ गावाचे काम प्रगतीवर आहे.

३) चिखलदरा ते सेमाडोह या मार्गावर ३३ के. व्ही. विद्युत वाहीनी टाकण्यासाठी १०३ खांब १५ वर्षाअगोदर उभे केले असुन उर्वरीत कामे व्याघ्र प्रकल्पांतर्गत वन्य प्राणि संरक्षण कायद्याच्या अंमलबजावनीमुळे होऊ शकले नाही. त्यासाठी पाठपुरावा करणे सुरू आहे.

४) सेमाडोह ते जरीदा या मार्गावर विद्युत वाहीनी टाकण्यासाठीचा प्रस्ताव महाराष्ट्र राज्य विद्युत मंडळ तयार करीत असुन तो प्रस्ताव लवकरच केंद्र शासनाकडे मान्यतेसाठी सादर करण्यात येत आहे.

५) या व्यतिरीक्त ४३ गावांचे कायम विद्युतीकरण प्रस्तावीत आहे. यात ९ गावे मेळघाट व्याघ्र प्रकल्पात येत असल्यामुळे ३४ गावांचे विद्युतीकरण करण्यासाठी ८७.८० लक्ष रूपये खर्च अपेक्षित आहे.व याकरीता वन विभागाकडुन सहमती प्राप्त होणे आवश्यक आहे.

६) मेळघाट परिक्षेत्रात ७५ टक्के दाट जंगल असल्यामुळे विद्युत वाहीण्यावर अनेक वेळा झाड पडुन विद्युत वाहीण्या तुटल्यामुळे विज पुरवठा २४-२४ तास खंडीत राहतो. यासाठी महाराष्ट्र राज्य विद्युत मंडळ यांनी किमान ५ ठिकाणी बिनतारी संदेश संच बसविणे आवश्यक आहे.

७) मेळघाट परिक्षेत्रात देण्यात आलेले विद्युत कनेक्शन्स..
मार्च १९९८ अखेर एकुण २०३९ कृषी पंपांना विद्युत पुरवठा करण्यात आला. तसेच १०४३७ घरगुती कनेक्शन्स व २५० औद्योगीक कनेक्शन्स देण्यात आले शिवाय ३१७ स्ट्रिट लाईट बसविण्यात आले.

इतर योजना....

१. बांबु लागवड

मेळघाट विभागामध्ये एकुण ४१६५ शेतकऱ्यांना माहे जाने ९८ अखेर पर्यंत ३९७११५ झाडे वाटप करण्यात आलेली आहेत. व ३६४१५५ रोपे लागवड करण्यात आलेली आहेत. आता पर्यंत सुमारे ६००० हेक्टर वर लागवड करण्यात आलेली असुन यावर एकुण १५.३१ लक्ष रू.चे वाटप करण्यात आलेले आहे. सन ९८-९९ करीता बांबु लागवडीचे ६००० हेक्टरचे उद्दीष्ट निश्चित करण्यात आले आहे. त्याकरीता शेतकऱ्यांना ७/१२ उतारे वाटपाची कार्यवाही प्रगतीत आहे.

२. मशरुम वाटप

मेळघाट विभागामध्ये एकुण ५५८५ लार्भाथ्यांना मशरुम बियाण्याचे प्रति लाभार्थी १ बॅग प्रमाणे वाटप करण्यात आले असुन त्या करीता ५०२६५ रुपये खर्च करण्यात आलेला आहे. बॅग (स्पॉन) पुरवठा डॉ. पंजाबराव कृषी विद्यापीठ अकोला तसेच स्वयंसिध्द जनकल्याण संस्था, अमरावती यांचे तर्फे करण्यात आले .

अंगणवाडी सेविकांना मशरुम उत्पादनाबाबत प्रशिक्षण देण्यात आले आहे.

चिखलदरा येथे लोकाश्रयातुन प्रयोगशाळा (मशरुम) इमारत निर्माण झाली असुन न्युक्लीअस बजेट मार्फत २.६० लक्ष रुपये खर्च करण्यात आले असुन प्रयोग शाळा साठी डॉ. पंजाबराव कृषी विद्यापिठ अकोला यांचे मार्फत सर्व मशीनरी प्राप्त झाली असुन प्रयोग शाळा सुरु करण्यात आलेली आहे.या केंद्रातुन आज पर्यंत १२५० बॅग स्पॉन ९३७५ रू. अंदाजे किंमतीचे उत्पादन झाले असुन त्यापैकी ५०० बॅग चे वाटप करण्यात आलेले आहे.

चिखलदरा येथील मशरूम पैदास केंद्र हनुमान व्यायाम प्रसारक मंडळ अमरावती यांच्याकडे पुढील कार्यान्वयनाकरीता सुपुर्द करण्यात आले आहे. मशरूम बियाणे उत्पादन करण्याकरीता चालु आर्थिक वर्षाकरीता न्युक्लिअस बजेट मधुन तरतुद करावयाची असुन १०,००० कुटुंबांना मशरूम बियाणे वाटप करण्याचे उद्दीष्ट निश्चित करण्यात आले आहे.

३. मासे वाटप

आदिवासींना मासेमारी करता यावी म्हणुन मेळघाट भागातील १३४ तलावात मत्स्यबीज टाकण्यात आले. या तलावाचे लिलाव करण्यात आलेले नाही. या तलावातुन १६.५० टन मासोळीचे वाटप आदिवासींना करण्यात आले आहे. तसेच सद्या ४४.७५५ लक्ष मत्सबीज साठविण्यात आले असुन जानेवारी महिण्यापासुन मासेमारी सुरु झाली असुन मार्च ९८ मधे २३० किलोचे उत्पादन झालेले असुन त्यापैकी १०८ किलो मासे ५२ लाभार्थिना वाटप करण्यात आले.

१९९८-९९ या वर्षामध्ये १४९ तलावांमधे ४८.०० लक्ष मत्स्यबिज टाकण्याचे उद्दीष्ट निश्चित करण्यात आले आहे.

४. **ससा पालन**

मेळघाट विभागात ससे वाटपाची योजना अंमलात असुन अचलपुर ससा पालन केंद्रातुन एकुण १७२ससे वाटप करण्यात आलेले आहेत. ही योजना पशुसंवर्धन विभागामार्फत राबविण्यासाठी त्यांना १.६० लक्ष रुपयांची तरतुद उपलब्ध करुन देण्यात आलेली आहे. पशुसंवर्धन विभागमार्फत आता पर्यत ८७ सशांचे वाटप केलेले आहे. ही योजना न्युक्लीअस बजेट अंतर्गत राबविण्यत येत असुन एप्रिल ९८ अखेर ०.६० लक्ष खर्च झालेला आहे. या व्यतिरीक्त पशुधन विकास अधिकारी मार्फत माहे मे ९८ या महीण्यात एकूण ८ ससे पुरविण्यात आले आहेत. ही योजना अधिक प्रभावी पणे राबविण्याची कार्यवाही करण्यात येत आहे.

५. **पायपंप**

मेळघाट परिक्षेत्रात वीजपुरवठा नियमीत नसल्यामुळे सिंचनासाठी पाणी उपसण्यासाठी ३३७ पायपंप (रु १३४० प्रत्येक) पुरवठा ३८ गावा मध्ये करण्यात आला आहे. ही योजना राज्य शासनाच्या पातळीवर मंजुर होणे आवश्यक आहे . सध्या ४.५७ लक्ष रुपये न्युक्लियस बजेटमधुन प्राप्त आहेत.

अमरावती विभागाचे आयुक्त श्री ह.रा.कुळकर्णी यांनी मेळघाट विभागात त्यांच्या स्वखर्चाने २.०० लक्ष रूपयांचे १०० पायपंप वाटपाचे निश्चित केलेले होते.त्यानुसार धारणी येथे ६० पायपंप व चिखलदरा येथे ४० पायपंप पुरविण्यात आलेले आहेत. हे पायपंप उप विभागीय अधिकारी महसुल धारणी/ चिखलदरा यांचेमार्फत लाभार्थींना वाटपाची कार्यवाही प्रगतीत आहे.

६ **एरंडी उत्पादन**

मेळघाट विभागात सुमारे १८०० हेक्टर एरंडीची लागवड करण्यात आली या करीता एरंडीचे एकुन ९०.०० क्विंटल बियाण्याचे म.रा.बियाणे महामंडळ, अकोला यांचे सहकार्याने वाटप करण्यात आले. एरंडीची खरेदी आदिवासी विकास महामंडळाने करावी याबाबतचे आदेश शासनाकडुन प्रलंबित आहेत.

चालु वर्षाकरीता १००० हेक्टरवर एरंडीची लागवड करण्याचे उद्दीष्ट निश्चित करण्यात आले आहे.

७ **मृदसंधारण कामे**

विदर्भ वैधानीक विकास मंडळ नागपुर यांचेमार्फत मेळघाट विभागात चालु वर्षी ५००.०० लक्ष रूपये उपलब्ध करून देण्यात आलेले आहेत. त्या अनुषंगाने मृदसंधारण कामे मृदसंधारण विभागामार्फत मातीचे बांध, सिमेंट प्लग, समतल चर खोदणे, जैवीक बांध इत्यादी कामे घेण्यात येत आहेत. उपरोक्त कामावर मार्च १९९८ अखेर ११७.७० लक्ष खर्च झालेला आहे. तसेच कामे प्रगतीत असून चालु १९९८-९९ या वर्षातही विदर्भ वैधानीक विकास मंडळास ५००.०० लक्ष रूपयांची मागणी करण्यात आलेली आहे.

८ भाजीपाला बियाणे किटचे वाटप -

मेळघाट विभागात न्युक्लिअस बजेट अंतर्गत सुमारे २०,००० भाजीपाला बियाणे किटस्चे वाटप करण्याचे प्रस्तावित आहे. मागच्या वर्षी २५०० किटस्चे वाटप झाले होते.

चालु वर्षाकरीता १००० भाजीपाला बियाणे मिनीकिटस् वाटपाचे उद्दीष्ट निश्चित करण्यात आले आहे.

९ कुटूंब कल्याण शस्त्रक्रिया-

मेळघाट विभागात कुटूंब कल्याण शस्त्रक्रियांचे एकुण १३०० चे लक्ष देण्यात आलेले होते.आतापर्यंत १४०० शस्त्रक्रियांचे लक्ष पुर्ण करण्यात आलेले आहे.चालु वर्षातही दिलेले उद्दीष्ट पुर्ण होण्याच्या दृष्टीने नियोजन करण्यात येत आहे.

१० लिक्वीड क्लोरीनचे वाटप

पाणी शुध्द करण्यासाठी मेळघाट विभागात एकुण ३२,००० क्लोरीन बॉटलचे वाटप करण्यात आले आहे.चालु वर्षातही हेच उद्दीष्ट ठरविण्यात आले असुन १ लक्ष रूपयात ४००० क्लोरीन बॉटल्स मागणीबाबत आदेश निर्गमीत करण्यात आलेले आहेत. या प्रत्येक बॉटलची किंमत २४ रू. प्रमाणे आहे.

११ कुक्कुटपालन योजना

मेळघाट विभागात ही योजना नव्यानेच सुरू करावयाची असुन ९८-९९ या वर्षाकरीता १०० लाभार्थ्यांना लाभ देण्याचे उद्दीष्ट निश्चित करण्यात आले आहे व याकरीता लागणारा निधी न्युक्लिअस बजेट मधुन प्राप्त करावयाचा आहे.

बिनतारी संदेश यंत्रणा

बिनतारी संदेश यंत्रणेसाठी रुपये १५ लक्ष उपलब्ध झाले असुन ३४ संच बसविण्यात आलेले आहे. हे संच प्राथमिक आरोग्य केंद्रे, उपकेंद्रे व आश्रमशाळा तसेच जिल्हाधिकारी कार्यालय अमरावती, उपविभागीय अधिकारी कार्यालय अचलपुर, तहसिलदार कार्यालय चिखलदरा व धारणी आणि या परिक्षेत्रातील संबंधीत अधिका-यांचे वाहनांमध्ये फिरते संच बसविण्यात आले आहेत. तसेच एकसंच म.रा.वि.म.च्या सहाय्यक अभियंत्याकडे देण्यात आला आहे.

२. या बिनतारी यत्रणेचा वापर सध्या इंडीयन नॅशनल फाऊंडेशन फॉर अमिचुअर रेडीओ सॅटेलाईट (INFARS) च्या क्लब लायसन्सवर होत असुन कायमचे फ्रिकवेन्सी लायसंस मिळविण्यासाठी अर्ज केंद्र शासनाकडे दिनांक ३.९.९७ रोजी करण्यात आलेला आहे.

३. फक्त जिल्हा दंडाधिकारी, अमरावती यांना पोलीस यंत्रणची फ्रिकवेन्सी टयुन करण्याची परवानगी मिळविण्यासाठी विनंती महाराष्ट्र शासन गृहविभाग यांना करण्यात आलेली आहे. आदेश अप्राप्त आहे.

मा. खासदार श्री श्रीकांत जिचकार, नागपूर यांनी १९९७-९८ या वर्षात मेळघाट विकासाच्या दृष्टीने १ कोटी रूपये दिलेले होते. यात वरील बिनतारी संदेश यंत्रणा, मेसनरी बंधारे, दोन अँबुलन्स, वसतीगृह, लिफ्ट इरीगेशन योजना इत्यादी योजना कार्यान्वित करण्यात येत आहेत.

दुरदर्शन -

चिखलदरा येथे अति लघु प्रक्षेपण केंद्र (व्हीएलपीटी) स्थापीत असुन १० कि.मी.च्या अंतरापर्यत दुरदर्शन कार्यक्रम बघता येऊ शकतात. परंतु मेळघाटचे संपुर्ण क्षेत्रात दिसु शकत नाही. त्या करीता धारणी येथे लघु प्रक्षेपण केंद्र (एलपीटी) स्थापनेबाबत विनंती केली असुन सर्वेक्षणाचे काम लवकरच सुरु होणार आहे. या केंद्रासाठी लागणारी किमान २,००० चौ.फुट इमारत, तसेच २००० चौ.मी. जागा निश्चित केली असुन त्वरीत देणे शक्य आहे. केंद्र शासनाकडे पाठपुरावा करण्यात आलेला आहे. तथापी केंद्र सरकारव्दारे सध्या धारणीकरीता कोणतीही योजना मंजूर नसल्याचे कळविण्यात आले.

सेवाभावी संस्था -

मेळघाट परिक्षेत्रात खालील सेवाभावी संस्था कर्य करीत आहे.

१)	कस्तुरबा ट्रस्ट	२)	मेळघाट - मित्र
३)	वनवासी कल्याण आश्रम	४)	श्री.गाडगेबाबा आश्रमशाळा काकरमल
५)	सेंट्रल इंडीय फाऊंडेशन	६)	खोज
७)	क्राय	८)	सिसु

या सेवाभावी संस्था कार्यरत असून यांचे मार्फत आरोग्य शिक्षण, पोषण आहार इत्यादी कार्यक्रम राबविण्यात येत आहेत

प्रवासी वाहतूक -

१) मेळघाट परिक्षेत्रातील ३५० गावांपैकी/एस. टी. व्दारे जोडलेली आहेत.
२) माखला ते चुर्णी या मार्गावर सन १९९४-९५ पासून मिनिबस (गुड्डी) व्दारे वाहतुक सुरु आहे.
३) आणखी २ मिनि बसेसकरीता प्रस्ताव सादर केला आहे.
४) धारणी येथे एस.टी.डेपो मंजुर करणे आवश्यक असुन मा.ना.श्री बाबासाहेब धाबेकर यांनी अमरावती येथील दिनांक ८.९.९७ रोजीच्या भेटीत धारणी डेपो मंजुर करण्याचे मान्य केले आहे.त्यासाठी आवश्यक जमीन निश्चित करण्यात आली आहे.

जनसमस्या निवारण कक्ष

१. धारणी येथे प्रत्येक शुक्रवारी तसेच चिखलदरा येथे प्रत्येक रविवारी (बाजाराच्या दिवशी) जनसमस्या निवारण कक्षामार्फत जनतेच्या समस्यांचा निपटारा करण्यात येतो.

२. सेमाडोह मेळघाटच्या मध्यावर्ती ठिकाणी असुन तेथे बरेच लोक येतात. त्यांची कामे त्वरीत होण्याचे दृष्टीने व त्यांच्या सोयीकरीता सेमाडोह येथे नायब तहसिलदार आठवडयात दोन दिवस भेट देऊन तक्रारीचा निपटारा करतात.

३. त्रिसदस्यीय समीती :- प्रत्येक गांवात त्रिसदस्यीय समीती स्थापित झाली असुन शासनाच्या विविध योजनांवर त्यांची देखरेख असते.

मा. उच्च न्यायालय बेंच नागपुर यांचे आदेश -

मेळघाट विभागातील बालमृत्युच्या संदर्भात मा. उच्च न्यायालय नागपुर येथे प्रविष्ट याचीकेच्या अनुषंगाने मा. उच्च न्यायालय बेंच नागपुर यांनी दिलेल्या निर्देशानुसार मेळघाट विभागात राबविण्यात येणाऱ्या योजनांचा द्विमाही प्रगती अहवाल नियमीतपणे सादर करण्यात येत असुन आतापर्यंत १९९७-९८ या वर्षात सहा द्विमाही अहवाल मा. उच्च न्यायालय नागपुर येथे सादर करण्यात आलेले असुन त्यांच्या प्रती मंत्रालयीन स्तरावर सादर करण्यात आलेल्या आहेत. चालु १९९८-९९ या वर्षातील एप्रिल व मे हा द्विमाही अहवाल सादरकरण्याचे दृष्टीने अहवालाचे संकलन प्रगतीत आहे.

....

नवसंजीवन योजना १९९८-९९ / प्रपत्र /

सर्वसाधारण माहीती . . . . जिल्हा - अमरावती

अ.क्र.	बाब	विवरण
१	२	३
१	नवसंजीवन योजनेअंतर्गत समाविष्ट तालुके	५
२	एकूण गावांची संख्या	४५१
३	एकूण लोकसंख्या	२,१९,१८३
४	एकूण अनुसुचीत जमातीची लोकसंख्या	१,६१,५०२
५	एकूण लोकसंख्येशी अनु.जमातीच्या लोकसंखेची टक्केवारी	७४ %
६	संवेदनशिल म्हणून निवडलेल्या गावांची संख्या	१४८
७	एकूण प्राथमिक आरोग्य केंद्र (संख्या)	११
८	एकूण प्राथमिक आरोग्य उपकेंद्र (संख्या)	९५
९	फिरते पथक (संख्या)	७
१०	एकूण अंगणवाडी केंद्रे (संख्या)	३९५
११	ग्रामपंचायतींची संख्या (मेळघाट)	११६
१२	आश्रमशाळा (शासकीय - -मेळघाट)	१८१
१३	साक्षरतेची टक्केवारी	३७.३८